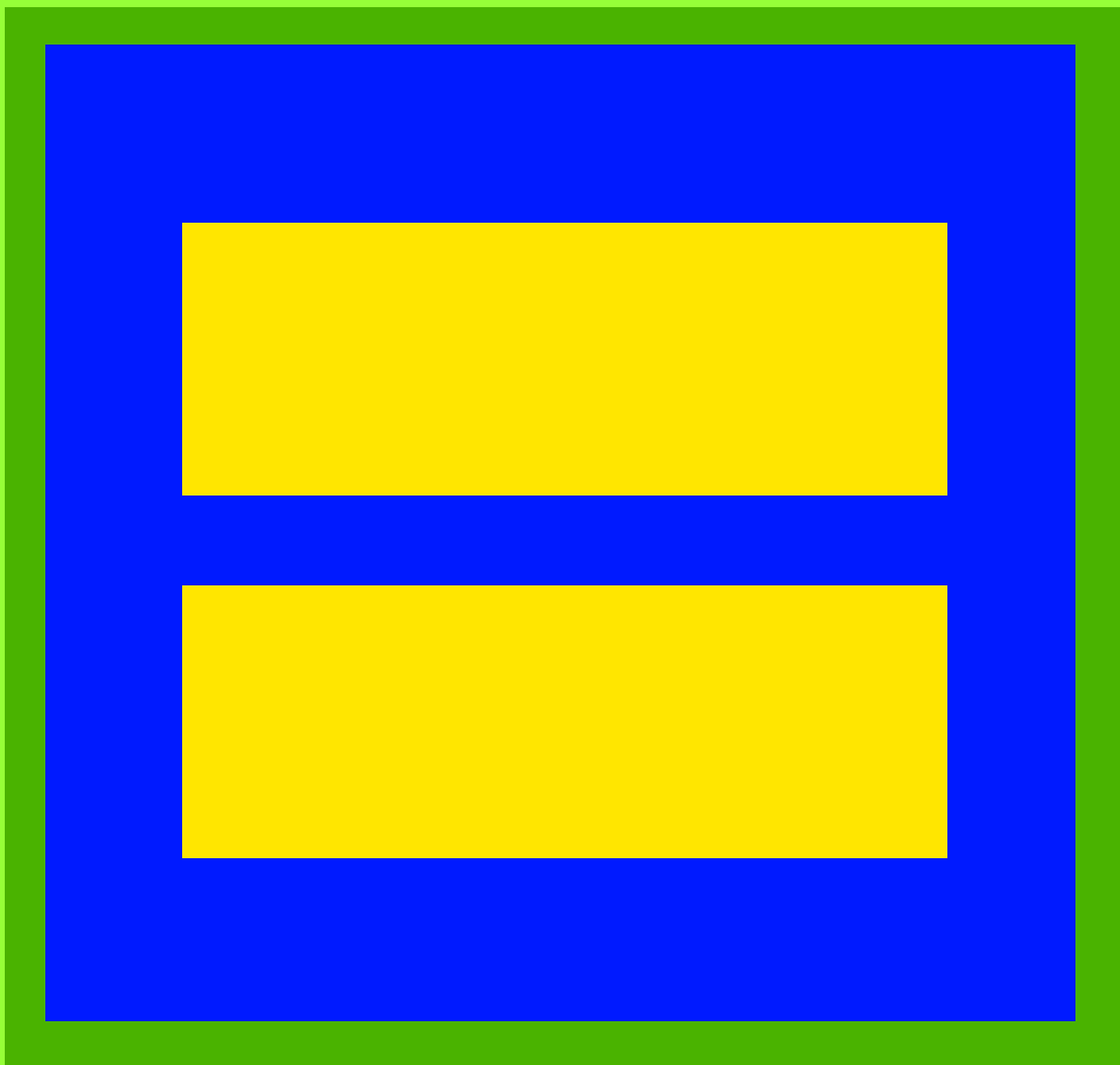

magazin Heinrich Böll Stiftung
za južnoistočnu Evropu
br. 7 / 2012.

agenda

agenda

7/12

sadržaj

Vladimir Cvijanovi

Monetarna reforma kao temelj zelene ekonomije

Lovel Petrovi

Ljudska prava i zaštita okoliša – norme i presude europskog suda za ljudska prava (2)

Zoltan Pogatsa

Isto na Evropa nakon komunizma i neoliberalizma (2)

tema: prava seksualnih i rodni manjina

Damir Banovi

Prava i slobode LGBT osoba u Bosni i Hercegovini

Jelena Višnji

Portret LGBT populacije u medijskom diskursu Srbije

Kristijan Gr an

Petnaest i deset godina LGBT aktivizma u Hrvatskoj

alternative: zajedni ka dobra

Silke Helfrich i Felix Stein

Šta su zajedni ka dobra?

doga anja i aktivnosti

Zoran Oštri

RIO+20: iznena enja ne e biti, tjeskobe ostaju

Maria Gliši

Staro sajmište: mesto se anja, zaborava i sporenja

osvrt

treba (li) nam promjena (sd)

najava: Zelena akademija 2020 - 28. 8. – 2. 9. 2012

Zajedni ka budu nost Evrope – Budu nost zajedni kih dobara u Evropi

impresum

---

izdava : Heinrich Böll Stiftung – Ured za Bosnu i Hercegovinu
ekaluša 42, Sarajevo
<http://www.boell.ba/>

za izdava a: Mirela Grünther- e evi

glavni urednik: Sr an Dvornik

redakcija: Mirela Grünther- e evi , Vedran Horvat,

Wolfgang Klotz

konzultanti: Džemila Agi , Igor Matutinovi , Nermina Mujagi

dopisnici: Adnan Rondi , Zoran Oštri

oblikovanje: Senad Mavri

e-mail redakcije: agenda@boell.ba

slika na koricama: Senad Mavri

monetarna reforma kao temelj zelene ekonomije

Vladimir Cvijanovi *

Kako najve i dio nov ane mase stvaraju poslovne banke, novac se primarno, putem tržišta, usmjerava na komercijalne aktivnosti. Time za društveno korisne namjene novac postaje relativno oskudan, dok se financiraju ekonomske aktivnosti koje su dobrim dijelom neproduktivne i koje i same mogu prouzro iti ekonomsku krizu.

Sve zemlje svijeta koje su integrirane u me unarodna tržišta nastoje posti i ekonomski rast, koji je od po etka industrijske civilizacije odnosno ranog kapitalizma bio povezan s višestruko pove anom upotrebom energije i materijala te ispuštanjem CO₂ u odnosu na prethodni, poljoprivredni režim.¹ Iscrpljivanje zemljinih resursa te smanjenje biodiverziteta i ubrzanje promjena klime samo su neki efekti na okoliš koje on ubrzava i/ili uzrokuje. Uz pozitivne efekte u vidu ve eg materijalnog bogatstva, znanja, stvaranja novih radnih mjesta odnosno tehnoloških promjena ekonomski se rast vezuje i uz pove anje socio-ekonomskih nejednakosti kako unutar zemalja, tako i izme u njih. Stoga „zelena ekonomija“ mora biti onaj socio-ekonomski sustav koji e maksimalno kontrolirati negativne društvene, ekološke i ekonomske posljedice kvantitativno izraženog rasta, ali i naglašavati njegove dobre dimenzije (kvalitativni rast odnosno razvoj).

U sadašnjim institucionalnim (monetarnim) uvjetima zelena se ekonomija ne može stvoriti bez ozbiljnih reformi. Naime sustav baziran na kompetitivnim tržištima te novcu koji najve om ve inom nastaje putem duga za kredit kod poslovnih banaka jedino se i može održati tako da raste, budu i da se kredit vra a s odre enom kamatom.² Ekonomski rast mnogih zapadnih ekonomija oslanjanje na financijski sektor dodatno poja ava, ali i ini volatilnijim i sklonijim krizama, posebno nakon drugog svjetskog rata odnosno 1970-ih.³ Snaženjem „zelenih“ industrija (proizvodnja elektri ne energije obnovljivim izvorima energije, energetski efikasno zgradarstvo, proizvodnja automobila na struju, itd.) odnosno mreže socijalne sigurnosti sustav se ne može stabilizirati niti se dugoro no mogu smanjiti gore spomenute negativne posljedice. Druga ije bi bilo da se promijeni monetarni sustav odnosno priroda novca, iako bi se na to trebale nadovezati ostale reforme.

Oko 95% ili više nov ane mase stvaraju poslovne banke mehanizmom multipliciranja depozita (zahvaljuju i komitentima koji traže kredite odnosno sustavu bankarstva s djelomi nim rezervama), dok samo ostatak kreira država putem centralne banke.

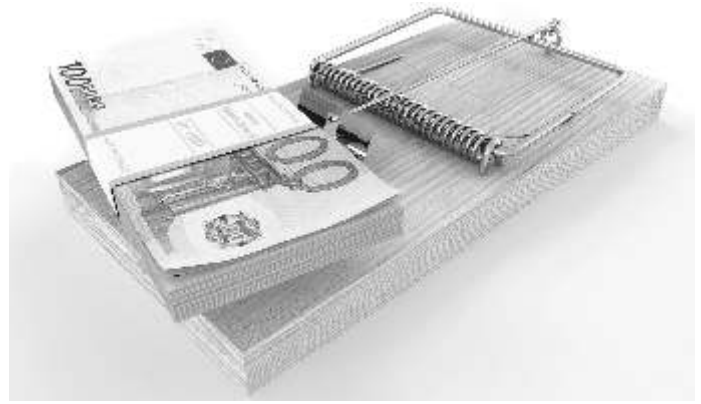
* Dr. sc. Vladimir Cvijanovi , stru ni suradnik na Ekonomskom fakultetu Zagreb, Sveu ilište u Zagrebu.

¹ Spash, Clive L. and H. Schandl (2009), „Challenges for Post Keynesian growth theory: utopia meets environmental and social reality“, in R. P. F. Holt, S. Pressman and C. L. Spash (eds), *Post Keynesian and Ecological Economics: confronting environmental issues*, pp. 47-76.

² Usp. Mellor, M. (2010), „Could the money system be the basis of a sufficiency economy?“, *Real World Economics Review*, 54: 79-88.

³ Dva izvora nude sjajan uvid u na in funkcioniranje financijskih tržišta današnjice: 1) Marazzi, C. (2008), *Capital and language: from the new economy to the war economy*, Los Angeles: Semiotext(e); 2) Schularick, M. and A. M. Taylor (2009), *Credit booms gone bust: monetary policy, leverage cycles and financial crises, 1870–2008*.

Potonji novac ima fizičku pojavnost u obliku kovanica i novčanica (efektive), no nova masa koju stvaraju poslovne banke figurira na računima po vijenju (tekućim i žiro-računima) kao digitalni novac. Država neki novac proglašava službenom valutom, ali moderni novac funkcionira na principu povjerenja ljudi da će ga moći koristiti za svoje transakcije – jer nema inherentnu vrijednost kao što ju je nekada imao robni novac. Navedeno znači da je institucija novca društveni konstrukt (kao uostalom i sve druge institucije), iako moć njegovog kreiranja veće inom pojava na bankarskom sektoru. To ima najmanje dvije implikacije: 1) zarada od kreiranja novca najvećim dijelom pripada bankarskom sektoru⁴ te 2) novac se primarno, putem tržišta, usmjerava na komercijalne aktivnosti. Time se društveno korisne namjene novca postaje relativno oskudne, dok se financiraju ekonomske aktivnosti koje su dobrim dijelom neproduktivne i koje i same mogu prouzročiti ekonomsku krizu. To smo vidjeli najkasnije 2007./08., s financijskom krizom izazvanom špekulativnim financiranjem nekretnina. Osim toga, kao što ističe Huber,⁵ kreiranje novca od strane bankarskog sustava ima za posljedicu procikličnost (povećano kreditiranje u ekspanziji, smanjeno u krizama).

Dio novca bi država mogla upotrijebiti za plaćanje dospjelih dugova, dio za minimalni zajam i socijalni dohodak. U tom slučaju novac, isti je Mellor,⁶ tek posredno došao u kanale tržišta, što bi onda značilo demokratizaciju stvaranja i potaknulo potražnju ljudi koja bi bila bazirana na njihovim potrebama a ne primarno na profitu kao danas.⁷

Kreiranje sustava koji pojava na punim rezervama trebalo bi poništiti loše ukinute postojeće sustava bankarstva i obrnuti ih u korist javnih dobara.

Reformiranjem trenutnog sustava bankarstva s djelomičnim rezervama i kreiranjem sustava koji pojava na punim rezervama oba bi se ukinuta trebala poništiti te obrnuti u korist javnih dobara. Seigniorage (zarada od stvaranja novca) bi ponovo pripao centralnoj banci (koja bi se funkcija trebala izmijeniti) odnosno državi, koja bi novo stvorenim novcem financirala društveno-korisne namjene kao što su javna zdravstvena skrbi i socijalne zaštite, obrazovanje i ostala javna dobra, itd.).

injenica da najpoznatiji zagovornici takvih ideja imaju dijametralno suprotne poglede na odnos ekonomije i ekologije (neoklasici Irving Fisher (1867.-1947.) i Milton Friedman (1912.-2006.) s jedne te Herman Daly (1938.-) s druge strane) govori u prilog tome da bi se one, s teorijske strane, lako mogle provesti u djelo.⁸ Tim više što krajnjem korisniku (ovjeku) opisana reforma ne bi ništa izmijenila u načinu njegovog ophoćenja s novcem. A budući da pozitivna korelacija između BDP-a i sreće funkcionira samo do određene razine materijalnog bogatstva, transformacija ekonomije koja bi naglašavala razvoj umjesto ekonomskog rasta čini se potpuno plauzibilnom.⁹ To još uvijek ne znači da bi ovakva reforma bila politički oportuna, budući da sadašnji sustav nudi rastu i prinose financijskom sektoru, koji bi ovime bili anulirani odnosno njegovi privatni interesi povrijeđeni.

Provođenje navedenih reformi podrazumijeva pristup odozgo prema dolje i formalne promjene legislative, koje je primjerice udruga Positive Money razvila za Englesku.¹⁰ Snažna prednost jedne ovakve zakonske reforme pred drugim reformama kojima se promiče i briga za ekologiju (npr. uvođenje naknade za plastične vrećice, oporezivanje pretjerane upotrebe zemljinih resursa i sl.) leži u činjenici da se njome fundamentalno mijenjaju inicijative pojedinaca koji više ne bi trebali obavljati neki (bilo kakav, pa i eventualno društveno štetan!) rad za novac samo zato da bi svojoj obitelji mogli zadovoljiti osnovne životne potrebe (za hranom, obrazovanjem i kulturom). Time se ublažava i izrabljivanje prirodnih resursa, koje inače pozitivno korelira s ekonomskim rastom. No trenutna politika nemoguće nastoji provesti ovakve reforme ipak ne mora značiti da se moramo odreći baš svih njezinih pozitivnih aspekata: izdavanje lokalnih odnosno komplementarnih valuta¹¹ može biti na neki način kako se odozdo prema gore provodi promjena s ciljem inkluzivnog razvoja: društvenog, ekonomskog odnosno ekološkog. A to je put koji vodi k zelenoj ekonomiji.

⁶ Mellor, M. (2010), *The future of money: from financial crisis to public resource*, London and New York: Pluto Press.

⁷ Mellor, M. (2010), "Could the money system be the basis of a sufficiency economy?", *real-world economics review*, 54: 79-88, raspoloživo na <http://www.paecon.net/PAEReview/issue54/Mellor54.pdf>.

⁸ U posljednje vrijeme takve ideje snažno zastupa socio-ekonomist Joseph Huber (1948.-) te udruga New Economics Foundation.

⁹ Za potonje vidi Daly, E. H. (2007), *Ecological economics and sustainable development, selected essays of Herman Daly*, Cheltenham: Edward Elgar, str. 23.

¹⁰ Positive Money (2011), „Bank of England (creation of currency) bill 2011, a reform proposal from Positive Money“, raspoloživo na <http://www.positivemoney.org.uk/wp-content/uploads/2012/02/Bank-of-England-Creation-of-Currency-Bill-Smaller.pdf>.

¹¹ To su valute koje se izdaju u određenoj zajednici – obično lokalnoj – te se koriste za plaćanje dogovorenog spektra usluga koje članice i članovi zajednice osiguravaju sami za sebe. U Hrvatskoj je takvu inicijativu pokrenula Pulska banka vremena „ura po ura“, u SAD-u je poznati primjer Time Dollar. U Japanu se izdaje valuta Fureai kippu koja služi za osiguravanje pomoći starijim osobama. Na taj način se stanovništvu nude usluge koje u datom trenutku nije moguće u dovoljnoj mjeri osigurati putem tržišta odnosno nacionalne monete. Njihova prednost je što im se u potpunosti zadržava u zajednici, što potiče i razvoj.

⁴ Naime poslovne banke izdaju kredite s višom aktivnom od pasivne kamatne stope, na čemu se bazira njihova zarada (Huber, J. (2011), *Monetäre Modernisierung: Zur Zukunft der Geldordnung*, Marburg: Metropolis-Verlag).

⁵ Ibid.

Ljudska prava i zaštita okoliša – norme i presude Europskog suda za ljudska prava (2)

Lovel Petrovi *

Već tijekom devedesetih godina dvadesetog stoljeća a Europski je sud počeo donositi odluke koje se odnose na povrede ljudskih prava izazvane emisijama iz industrijskog onečišćenja. U skladu s dosegom svoje nadležnosti Sud rješava i o pravima iz Aarhuške konvencije kao unutarnjeg prava pojedine države.

2.a) Praksa vezana uz prekomjernu emisiju buke – presude Powell and Rayner vs. The United Kingdom i Hatton vs. The United Kingdom

Među prvim predmetima koji se odnose na povrede prava okoliša našli su se predmeti koji se odnose na povrede izazvane pretjeranom emisijom buke. Presuda *Powell and Rayner vs. The United Kingdom*, koju je Europski sud donio 1990., nakon skoro desetogodišnjeg odlaganja, jedan je od prvih pravih „okolišnih“ predmeta. Podnositelji su bili stanovnici neposrednog susjedstva londonskog aerodroma Heathrow, koji su prigovarali zbog pretjeranog stupnja buke i nedostatnih mjera koje je država poduzimala da zaštiti njihova prava, konkretno njihovo pravo na privatni život. Podnositelj nisu uspjeli dokazati povredu svojih prava i Europski je sud presudio da je funkcioniranje međunarodnog aerodroma nužno za gospodarsku dobrobit društva, pa makar se neke negativne utjecaje ne moglo u cijelosti eliminirati. Europski je sud u ovom predmetu utvrdio primjenjivost članka 8 Konvencije u smislu da je došlo do miješanja u podnositeljeva prava na uživanje privatnog života i doma zbog pretjerane buke uslijed blizine aerodromskog kompleksa, međutim utjecaje koje je imalo legitiman cilj. U situaciji kada je potrebno postići poštenu ravnotežu između sukobljenih interesa pojedinca ili zajednice u cjelini, država ima određenu slobodu procjene (*margin of appreciation*) u određivanju mjera koje su potrebne da bi se postiglo standarde Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava. U ovom slučaju Europski sud je utvrdio da ta ravnoteža interesa nije poremećena, odnosno da je država postupila onako kako je bilo nužno u demokratskom društvu (*necessary in a democratic society*) da bi se postiglo gospodarsku dobrobit zajednice u cjelini.

* Prvi dio ovog članka objavljen je u *Agenda* 6/2011.

Europski sud se u sličnoj situaciji našao i 2003. godine, kada je donesena presuda Velikog vijeća u predmetu *Hatton vs. The United Kingdom*, gdje se ponovo radilo o prekomjernoj emisiji buke do koje dolazi uslijed noćnih letova zrakoplova na aerodromu Heathrow. Podnositelji su u ovom slučaju prigovarali da je program vlade Ujedinjenog Kraljevstva koji se odnosi na noćne letove na aerodromu Heathrow doveo do povrede njihovih prava na zaštitu privatnog i obiteljskog života iz članka 8 Konvencije, te da nisu imali na raspolaganju djelotvorno pravno sredstvo prema članku 13 Konvencije, jer pred domaćim tijelima sukladno tada važećem zakonodavstvu nisu mogli s aspekta ljudskih prava osporavati program i odluku Vlade o noćnim letovima. Ispitujući je li došlo do povrede članka 8 Konvencije, Europski je sud razmatrao da li se poštivalo tzv. pravednu ravnotežu (*fair balance*) između interesa pojedinaca pogođenih bukom s aerodroma i interesa zajednice u cjelini. Prema stavku 2. članka 8, pravo na zaštitu privatnog i obiteljskog života može se ograničiti ako su u pitanju gospodarski interesi države odnosno zaštita prava i interesa drugih osoba. Stoga je za državu legitimno da uzima u obzir i interese tih kompanija i drugih poduzeća i interes društvene zajednice u cijelosti. Sud je posebno uzeo u obzir činjenicu da cijene nekretnina na području aerodroma nisu bitno padale, a i to da je samo manji broj stanovnika bio neposredno pogođen bukom od promjene režima noćnih letova te je uzeo u obzir i da bi se pogođeni stanovnici mogli preseliti bez većih materijalnih gubitaka u vrijednosti nekretnina. Također, Europski je sud posebno uzeo u obzir i da je država redovito pratila stanje i obavljala potrebna mjerenja, te rezultate tih analiza stavljala na uvid javnosti, koja nije imala primjedbi. Uzimajući u obzir sve navedeno, Europski je sud zaključio da nije došlo do povrede članka 8 Konvencije.

Ipak, Sud je utvrdio da je došlo do povrede članka 13 Konvencije, jer podnositeljima nije bilo na raspolaganju uinkovito pravno sredstvo budući da podnositelji nisu mogli pred domaćim tijelima osporavati Vladin program noćnih letova s aspekta ljudskih prava te time opseg domaćeg sudske ocjene nije bio dostatan da zadovolji kriterije članka 13 Konvencije.

Posebna je važnost ove presude u izdvojenom mišljenju koje je, nesuglasno s odlukom o nepostojanju povrede članka 8 Konvencije, dalo nekoliko sudaca, uključujući i donedavnog predsjednika Europskog suda Jeana Paula Costa. U ovom, pomalo emotivnom kontraargumentu samom dispozitivu presude prvi put se koristi termin „okolišna ljudska prava“ (*environmental human rights*). Osim što se poziva i na ostale važne dokumente koji se odnose na okolišna ljudska prava, kao što su Deklaracija o ljudskom okolišu, Stockholm 1972., i tada još pravno neobvezujuća Povelja o temeljnim pravima EU, ovo izdvojeno mišljenje otvoreno kritizira presudu Velikog Vijeća zbog davanja prednosti ekonomskim interesima države pred pitanjima zaštite zdravlja makar i manje skupine građana. Također, suci posebno isti u pozitivnu obvezu države (*positive obligation of the state*) koja se u ovoj vrsti predmeta sastoji u nužnim mjerama koje država mora poduzeti kako bi zaštitila zdravlje i život, što se u praksi postiže uvjetima i mjerama zaštite okoliša kroz različite dozvole koje država izdaje.¹ Suci time isti u ulogu države u zaštiti prava pojedinca prema makroekonomskim i komercijalnim interesima koji dovode do onečišćenja okoliša. Smisao ljudskih prava i jest u zaštiti malih i manjinskih skupina i prava mogu ugrožavati interese većine. Općenito pozivanje na gospodarsku dobrobit zemlje nije dostatno za opravdanje neuspjeha države da zaštiti prava pojedinaca zaštićena člankom 8 Konvencije. U konačnici, suci Europskog suda su se u ovom izdvojenom mišljenju žestoko obrušili na sudaku većinu u Velikom Vijeću, u posebno navode i preširoku interpretaciju „slobode procjene“ (*margin of appreciation*) države u balansiranju prava grupe pojedinaca na „neometan noćni san“ i ekonomskog interesa države za noćne letove. Unatoč samom dispozitivu presude *Hatton*, ovo izdvojeno mišljenje važna je smjernica u razmatranju okolišnih ljudskih prava u predmetima koji dolaze, posebice u odnosu prava pojedinaca i interesa šire zajednice.

U izdvojenom mišljenju u predmetu Hatton vs. The United Kingdom (zbog buke aerodroma) prvi put se koristi termin „okolišna ljudska prava“ (environmental human rights).

¹ Primjerice, u Republici Hrvatskoj, sukladno propisima o zaštiti okoliša, izdaje se rješenje o procjeni utjecaja na okoliš, koje može sadržati i objedinjene uvjete zaštite okoliša (IPPC). Navedeno rješenje uključuje mjere zaštite okoliša koje se mora uklopiti u glavni projekt zahvata.

2.b) Industrijska one iš enja i akcidenti u praksi Europskog suda

Ve tijekom devedesetih godina dvadesetog stolje a Europski je sud po eo donositi odluke koje se odnose na povrede ljudskih prava izazvana emisijama iz industrijskog one iš enja. Ovdje su prvenstveno poznate prve presude u predmetima navedene problematike Lopez Ostra vs Spain iz 1994. i Guerra vs Italy iz 1998. U predmetu Lopez Ostra podnositelji su prigovarali zbog one iš enja iz postrojenja za obradu otpada iz industrije kože, a Europski je sud zaklju io da je došlo do povrede prava iz lanka 8 Konvencije iz razloga što država nije uspjela posti i pravednu ravnotežu izme u interesa gospodarske dobrobiti lokalne zajednice (postrojenja za obradu otpada) i podnositelji inog stvarnog uživanja prava na poštivanje doma i privatnog i obiteljskog života.

Sud EU u Luxembourggu

S druge strane predmet Guerra dovodi do uplitanja nekih specifi nih prava koja proizlaze iz zakonodavstva EU,² a i tada tek usvojene Aarhuške konvencije, poglavito prava na pristup informacijama o okolišu. Europski sud je utvrdio da opasno one iš enje okoliša ima utjecaj na dobrobit pojedinca u onemogu enju uživanja njihovih domova na na in da to predstavlja povredu prava na poštivanje privatnog i obiteljskog života iz lanka 8 Konvencije. U ovom slu aju do toga je došlo jer su lokalnom stanovništvu uskra ene informacije na temelju kojih bi mogli procijeniti rizike daljnjeg stanovanja na one iš enom podru ju.

U posljednjem desetlje u dolazi do znatnog širenja kako Europske unije tako i Vije a Europe. Instrumenti prava okoliša iz sekundarnog zakonodavstva Europske unije ugra uju se u unutarnja prava država lanica. Širi se spektar mogu ih povreda okolišnih ljudskih prava koje se mogu prigovarati pred Europskim sudom. Presuda *Giacomelli vs Italy* primjer je lošeg postupanja države po propisima kojima je preneseno zakonodavstvo EU iz podru ja procjene utjecaja na okoliš i gospodarenja otpadom. U pitanju je bilo postrojenje za obradu otpada (opasnog i neopasnog) za koje je provedena procjena utjecaja na okoliš sedam godina nakon puštanja postrojenja u rad, unato injenici da u neposrednoj blizini ima mnogo stanovništva. U postupku procjene utjecaja na okoliš utvr eno je da postrojenje radi na lošoj geografskoj lokaciji i predstavlja opasnost za zdravlje lokalnog stanovništva. Podnositeljica je ishodila i privremenu mjeru kod nadležnog upravnog suda za zatvaranje postrojenja, ali upravna tijela nisu nikada provela tu mjeru, kao što nisu ni privremeno zatvorili postrojenje radi uskla enja s propisima zaštite okoliša. Sud je tako er zaklju io da su nekoliko godina ugrožavana prava podnositeljice na poštivanje doma radom odlagališta sagra enog 30 m od njenog doma. Prema tome, državne vlasti Talijanske Republike nisu uspjele posti i odgovaraju u i pravednu ravnotežu izme u interesa zajednice za odlagalištem koje e prera ivati toksi ni otpad i podnositelji inog prava na poštivanje privatnog i obiteljskog života i njegovu u inkovito uživanje, te je stoga utvr ena povreda prava iz lanka 8 Konvencije.

Osim navedenog i mnogih sli nih primjera sankcioniranja lošeg postupanja državnih tijela u njihovom redovnom postupanju, Europski sud u recentnim godinama pred sobom ima sve eš e predmete koji se odnose na povrede

² Direktiva Vije a 90/313/EEC o pristupu informacijama vezanim uz okoliš.

ljudskih prava uslijed razli itih ekoloških nesre a. Primjer tome je presuda novijeg datuma u predmetu Tatar vs. Romania, koja se odnosi na posljedice ekološke nesre e u gradu Baia Mare u Rumunjskoj 2000. godine, uslijed koje se 70 tona otrovnog cijanida izlilo u rijeku Tisu, izazvavši one iš enje u cijeloj regiji. Podnositelji su prigovarali da je investitor u ijem je postrojenju došlo do akcidenta svojim neodgovaraju im tehnološkim rješenjima doveo njihove živote u opasnost, a da država unato njihovim zahtjevima nije poduzela ništa da zaštiti njihova prava. Europski je sud ukazao da postojanje ozbiljnog rizika za zdravlje i dobrobit podnositelja stvaraju obvezu državi da procijeni te rizike, i u trenutku izdavanja dozvola i neposredno nakon eventualne nesre e, te shodno tome poduzme potrebne mjere. Uvjeti uporabe (uporabna dozvola) koje su utvrdila nadležna tijela nisu bili dostatni da se sprije i ozbiljnu opasnost, a samo postrojenje je i nakon nesre e nastavilo s radom, što je Sud ocijenio protivnim na elu predostrožnosti. Ova je presuda od posebne važnosti jer je Europski sud ovom prilikom u skladu s dosegom svoje nadležnosti rješavao i o pravima iz Aarhuške konvencije kao unutarnjeg prava Rumunjske,³ a i odlu ivao je o posljedicama vrlo opasnog akcidenta širokog dosega. Sud je utvrdio da je država imala pozitivnu obvezu da pripadnicima javnosti omogu i uvid u predmetnu dokumentaciju te sudjelovanje u postupku donošenja odluka koje se odnose na okoliš, a u ovom predmetu rumunjske vlasti nisu predo ile javnosti studiju utjecaja na okoliš te su onemogu ile predstavnicima javnosti da osporavaju odluku pred nadležnim sudom. Budu i da nadležne vlasti nisu obavile primjerenu procjenu utjecaja zahvata na okoliš, a niti poduzele odgovaraju e mjere za zaštitu privatnih života gra ana, utvr ena je povreda prava iz lanka 8 Konvencije.

Ovaj kratki pregled prikazuje koliko je, posebno u posljednjem desetlje u, Europski sud za ljudska prava daleko odmaknuo u problematici ljudskih prava i zaštite okoliša. Broj presuda koje se odnose osobito na probleme industrijskog one iš enja sve je ve i, posebno u odnosu na Rusiju i Tursku. U najnovijim presudama Europski se sud ak upuštao u kaznenopravni segment okolišnog prava.⁴ S druge strane, Europski sud je vješto izmaknuo nekim drugim problemati nim pitanjima, kao što je zaštita prirode u odnosu na ljudska prava.⁵ Kao potencijalni problem mogao bi se istaknuti manjak sudske prakse koji se odnosi na povrede okolišnih ljudskih prava kao posljedica samog prostornog planiranja.

Problematika zaštite okoliša, broj i kompleksnost presuda Europskog suda koje se odnose na okoliš, razvoj europskog i me unarodnog prava u ovom podru ju, ukazuju Vije u Europe na potrebu što brže pripreme odgovaraju eg protokola koji bi nadopunio Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda katalogom okolišnih ljudskih prava prema potrebama modernog svijeta. U narednom razdoblju izvjesno je pristupanje Europske unije kao pravnog entiteta Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Pristupanje EU Konvenciji je izri ito omogu eno stupanjem na snagu Protokola 14 uz Konvenciju,⁶ i dok su se standardi Konvencije u pravu EU do sada primjenjivali kao op a na ela prava, sada e postati njegov sastavni dio. Svi tehni ki i pravni elementi pristupa još su u pregovorima izme u predstavnika EU i Vije a Europe, a poseban interes biti e odnos Suda Europske unije i Europskog suda za ljudska prava. U kona nici, o ekuje se da e preklapanje Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i Povelje o temeljnim pravima EU dovesti do smanjenja pravnih praznina u zaštiti ljudskih prava, što e se posebno odraziti u gotovo potpuno supsidijarnom, modernom i sofisticiranom sustavu prava zaštite okoliša kakvo se razvilo u Europi u recentnim desetlje ima.

³ Rumunjska je Aarhušku konvenciju ratificirala 2000. godine, vidi: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27&lang=en

⁴ Presuda *Mangouras vs. Spain* od 28. 9. 2010. u kojoj je Europski sud odbio prigovor kapetana broda koji je prouzro io teško one iš enje mora zbog previsokog iznosa jamstva koji je odredio španjolski sud prilikom pritvaranja podnositelja. Sud je zaklju io da iznos jamstva odgovara težini odgovornosti za prouzro eno one iš enje okoliša.

⁵ Presuda *Kyrtatos vs. Greece* od 22. 5. 2003. u kojoj je Europski sud jasno potvrdio da lanak 8 ne predvi a pravo na okoliš kao apstraktno pravo, te da uništavanje zaštiti enih vrsta i staništa ne predstavlja neposredni utjecaj na pravo podnositelja na zaštitu privatnog i obiteljskog života.

⁶ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1628875&Site=DC&BackColorInternet=F5CA75&BackColorIntranet=F5CA75&BackColorLogged=A9BACE>

isto na Evropa nakon komunizma i neoliberalizma (2)

Zoltan Pogátsa*

Bivše socijalisti ke države krenule su u projekt tranzicije na osnovi pretpostavke da e im direktno ulaganje iz inozemstva u globalnom kontekstu pribaviti prijeko potreban kapital kojega iznutra nije bilo, ime e mo i financirati modernizaciju svojih zastarjelih privreda.

Ostatak bivšeg socijalisti kog bloka slijedio je izvorno istu putanju. Gotovo svaka nova vlada u regiji pokušavala je u po etku s nekom vrstom kuponske privatizacije. To se doga alo u rasponu od o evidnog političkog klijentelizma nacionalisti kih vo a poput Franje Tu mana u Hrvatskoj i Vladimira Me iara u Slova koj do demokratskih varijanti prema unutra orijentirane strategije privatizacije, kao kod premijera Klause u eškoj Republici.ⁱ Postalo je me utim o evidno da bivša socijalisti ka društva nisu u stanju razviti vlastite varijante kapitalizma u vrlo kratkom vremenskom procjepu koji su dobila izme u svoje tranzicije i trenutka u kojem ih je preplavila globalizacija. Da su pokušala postati dijelom kapitalisti kog Zapada u pedesetima ili šezdesetima, okolnosti relativno zatvorenih privreda s mogu noš u protekcionizma, autonomne monetarne politike, subvencija i ograni ene mobilnosti faktor bile bi dopustile da jedna generacija nau i nužne vještine. U devedesetima, usred rapidne globalizacije, tome nije bilo su eno. U drugoj polovici tog decenija finansijski sistemi ovih zemalja ve su po eli propadati pod težinom loših kredita koje su nagomilali u odnosu s tvrtkama privatiziranima u doma em aranžmanu koje nisu bile sposobne za inovacije i nisu znale pronaći nova tržišta za svoje stare proizvode nakon propasti SEV-a, isto nog trgovinskog sistema zasnovanog na planiranju. Gotovo bez izuzetka, prepustila su se alternativni u kojoj je prednja ila Ma arska, od osamdesetih godina najotvorenija privreda tog blokaⁱⁱ. Kao visoko zadužena zemlja koka nikada nije ak ni skupila hrabrosti da pokuša s nekim doma im oblikom kapitalizma, Ma arska se ve u osamdesetima bila otvorila za direktne investicije iz inozemstva. Sredinom devedesetih, baš dok su propadali doma i pokušaji u ostatku regije, Ma arska je ve bila na putu ka ekonomskom oporavku od tranzicije, zasnovanome na tako visokoj razini inozemnih investicija da je apsolutno premašila investicije u ostatku bivšeg sovjetskog bloka, uklju uju i Rusiju. Uskoro je taj put po eo slijediti i ostatak blokaⁱⁱⁱ.

Rezultati su katastrofalni. Pokazalo se da je taj model dugoro no bezizgledan. Njegova je stvarna posljedica veliko sužavanje i slabljenje srednjih klasa. Ne iznena uje stoga što je u ovoj regiji snižena i kvaliteta demokracije.

Pomalo je problemati no što su gra anke i gra ani novih demokratskih poredaka srednje i isto ne Evrope u svojoj svijesti povezali politički liberalizam (kao suprotnost jednostrana koj diktaturi) i ekonomski liberalizam (kao suprotnost državnoj kontroli na planskoj osnovi). Ta je dihotomija dovela do ustrajnog vjerovanja kako na izbor postoje samo dvije vrsti ekonomskih sistema, komunizam i kapitalizam. To je uvjerenje po ivalo na neoklasi noj pretpostavci da su zakoni ekonomije op i i primjenjivi bez obzira na vrijeme i mjesto. Vjernici uop e nisu bili svjesni povijesne tradicije ekonomije, koja uzima da zemljama s razli itim razinama razvijenosti trebaju druk ija pravila i sistemi u razli ita vremena. Nije pomoglo ni to što istraživa ki program zvan 'varijeteti kapitalizma' nije stvarno zapo eo sve to nakon pada komunisti kog bloka. Tako donosioci političkih odluka i šira javnost nisu na raspolaganju imali razra ene obrasce. Zapadni neoliberalni tabor samo je pomogao poja ati ta vjerovanja u dihotomiju sistem i nepostojanje alternativa. U tome je imao i potvrdu zbog opravdanih zasluga u ranijem križarskom pohodu protiv komunizma koji je pomogao obaranju Carstva zla. Na njihovu sre u, jedini političari i intelektualci koji su u isto noj Evropi istupali s alternativama esto su bili nacionalisti i ljudi s lu a kim vizijama o raznim 'tre im putevima' i atavisti kim sistemima na etni koj osnovi. Oni su samo pridonijeli diskreditiranju bilo kakve potrage za alternativama. Mati ni obrazac postao je neoliberalan – sistem privrede u stranom vlasništvu s minimalnom državom.

Osnovnu karakteristiku tog novog tipa može se na i u injenici da su bivše socijalisti ke države krenule u projekt tranzicije na osnovi pretpostavke da e im direktno ulaganje iz inozemstva u globalnom kontekstu pribaviti prijeko potreban kapital kojega iznutra nije bilo, ime e mo i financirati modernizaciju svojih zastarjelih privreda. Zbog toga nad privredama u regiji dominiraju strani investitori (u ve ini slu ajeva multinacionalne tvrtke) do te mjere da su postali neovisni o kapitalu izvana. Država sebe vidi kao nekoga tko se natje e za investicijske resurse izvana, u obliku direktnih inozemnih ulaganja. Umjesto da se bavi politikom doma eg razvoja (stvaranje radnih mjesta, poticanje istraživanja i razvoja, industrijska politika itd.), ona sve to nastoji provesti promoviranjem investiranja.

itava je isto na Evropa efektivno prihvatila taj oblik neoliberalnog kapitalizma kroz "ovisnu konkurentsku državu", od Baltika, preko država Višegradske grupe, pa ak odnedavno i do Balkana. Jedine su iznimke malene Slovenija i Hrvatska. Prva se kretala prema korporativisti kom, tzv. rajnskom modelu kapitalizma, koji se uvelike zasniva na doma em vlasništvu s visokim izvoznim potencijalom (sli no Austriji, Njema koj i Nizozemskoj). Hrvatska se pak više razvijala prema talijanskom, mediteranskom stilu kapitalizma, koji nije izvozno orijentiran nego se zasniva na velikom broju porodi nih poduze a, oligarhijskom klijentelizmu te oslanjanju na turisti ku privredu. Njih od bivšeg sovjetskog bloka razdvaja povijest više decenija provo enja druk ije vrsti komunizma zasnovanoga na decentraliziranom samoupravljanju umjesto centraliziranog državnog vlasništva, bankarskom sistemu dviju razina, slobodnom izvozu i uvozu prema Zapadu, kao i na kvazitržisnim okolnostima. Hrvatska e se, me utim, pristupanjem EU vjerojatno kretati prema isto noevropskom "ovisnom modelu konkurencije".

Rezultati ovog modela su katastrofalni. Mimo pojedina nog indikatora BDP per capita, zemlje regije kre u se divergentno, a ne konvergentno, po gotovo svim drugim indikatorima: zaposlenosti, pla ama, infrastrukturi, istraživanju i razvoju, korupciji. Pokazalo se da je taj model dugoro no bezizgledan. Njegova je stvarna posljedica veliko sužavanje i slabljenje srednjih klasa. Kako nas upozorava Gotha Esping-Andersen, vode i teoreti ar nordijskih socijalnih država, samo široke, finansijski sigurne i u javne poslove upu ene srednje klase sposobne su braniti demokraciju. Ne iznena uje stoga što je u ovoj regiji snižena i kvaliteta demokracije.

Kakav recept možemo savjetovati zemljama koje nakon tog povijesnog puta naokolo traže izlaz? Rješenje mora obuhva ati snaženje siromašnih i njihovo pretvaranje u srednju klasu. Prema tome, potencijalna je alternativa neki sistem preraspodjele zasnovan na socijalnom ulaganju, sli no skandinavskom modelu. Moglo bi ga se povezati s odlu noš u Njema ke u kretanju prema održivoj budu nosti, jer upravo je Njema ka ona evropska zemlja koja je najdalje napredovala prema održivosti i smanjivanju ekološkog otiska. Oni koji su se razvili kasnije uvijek su, praktički bez iznimke, osigurali državi centralnu ulogu, od Bismarckove Njema ke, preko Švedske i Japana, Koreje i Singapura.

* Prvi dio ovog lanka objavljen je u *Agenda* 6/2011.

ⁱ (Myant, 2003)

ⁱⁱ (Pogátsa, 2009)

ⁱⁱⁱ (Myant & Drahokoupil, 2010) (Drahokoupil, 2008) (Pogátsa, 2009)

prava seksualnih i rodni manjina

prava i slobode LGBT osoba u Bosni i Hercegovini

Damir Banovi *

Upravo u kontekstu društvenog okruženja treba i itati mogu nost ostvarivanja prava za pripadnike seksualnih i rodni manjina. Koliko su organi javne vlasti uopšte spremni da primjenjuje propise o zabrani diskriminacije?

uvod

Razvoj ljudskih prava u Bosni i Hercegovini nemogu e je pratiti van konteksta države u kojem je ona bila, bivše Jugoslavije, i okruženja u kojem se ona trenutno nalazi; doga ajima kroz koje je prošla i utjecajima iz vana. U tom smislu, nemogu e je analizirati prava seksualnih i rodni manjina bez ovih okvira koji su postavljeni jer su ti faktori neminovno utjecali na stvaranje, kršenje, borbu ili ostvarivanje prava seksualnih i rodni manjina. Bosna i Hercegovina, da li svjesno ili ne, ostvarivanje odre enih prava nije branila. Jedno od tih je i pravo na slobodu udruživanja koje je omogu ilo i prvo aktivisti ko djelovanje. Promjena zakonskog ograni enja od minimalno 30 lanova na minimalno tri stvorila je uslove i za formalno stvaranje prvog udruženja za borbu za LGBT prava – Udruženja Q. Potom su slijedili i drugi primjeri. Dalje promjene na normativnom nivou u pogledu zabrane diskriminacije dosta su jednostavno išle. Dijelom su promjene vršene i djelovanjem me unarodne zajednice, koja u BiH ima ne samo zna ajan utjecaj, ve i formalne mogu nosti da name e i mijenja propise.

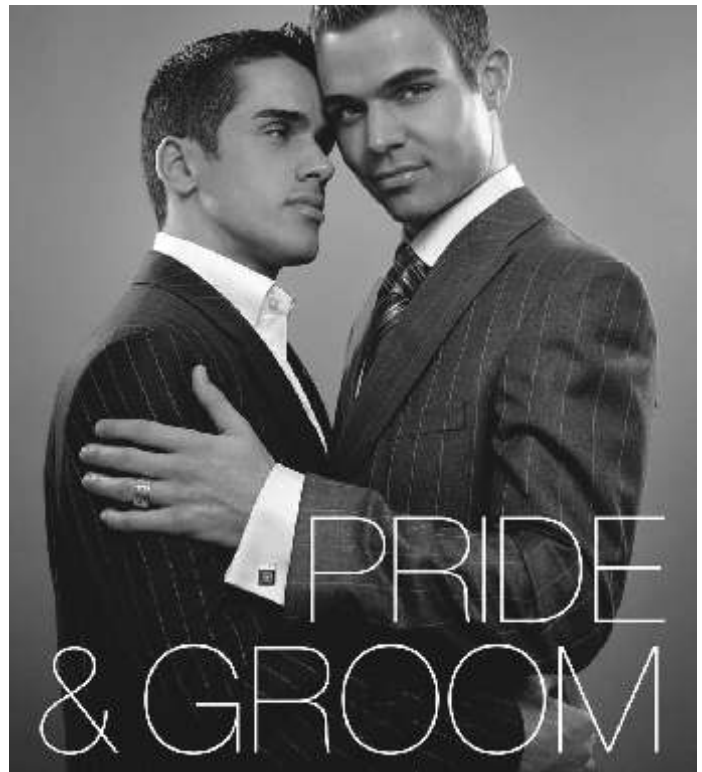
Sve ove injenice nisu utjecale bitno na promjenu društvene baze koja je manje-više ostala na ravni prije normativnih promjena. Upravo u kontekstu društvenog okruženja treba i itati mogu nost ostvarivanja prava za pripadnike seksualnih i rodni manjina. Koliko su organi javne vlasti uopšte spremni da primjenjuje propise o zabrani diskriminacije? Koliko su oni i stru no osposobljeni da prepoznaju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta? Pravo je odraz socijalne baze i stavova ve ine da se neke oblasti društva regulišu na jedan ili drugi na in. Bosna i Hercegovina, kao i ostale tranzicijske zemlje, imala je ili ima obrnut proces: unos velikog broja propisa u pravni sistem kao uslov evropskih integracija, bez prevelikog doticaja sa društvom. Tako postoje paradoksalne situacije da zastupnici u državnom parlamentu uopšte ne znaju da postoji odre eni set prava za seksualne i rodne manjine i javno zagovaraju diskriminaciju. Zbog toga, kada govorimo o pravima seksualnih i rodni manjina nikako se ne smijemo zaustaviti na nivou itanja propisa jer bi to odalo pogrešnu sliku dobrog stanja, ve pravo treba itati u kontekstu društva u kojem se primjenjuje. LGBT zajednica tek ulazi u period kada e se diskriminacija i napadi dešavati sve eš e jer postaje sve vidljivija. Isto tako, ne treba podcijeniti pravne instrumente i mehanizme zaštite koji postoje. Tako er, ne treba podcijeniti niti injenicu da je Bosna i Hercegovina lanica me unarodnih organizacija i me unarodnih konvencija. Ovo je posebno važno iz razloga što se na univerzalnom i regionalnom nivou, bilo u formi obavezuju ih akata bilo kroz preporuke i deklaracije, zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

na putu ka zabrani diskriminacije: Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH

2003. godine Parlamentarna skupština u Bosni i Hercegovini donosi Zakon o ravnopravnosti spolova, koji je prvi zakonski akt koji direktno navodi zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, te indirektno za rodni identitet. Zabrana diskriminacije uvedena je kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi. Zakon donosi i daljnje pozitivne stvari: formirana je Agencija za ravnopravnost spolova kao administrativno tijelo na državnom nivou zaduženo za primjenu Zakona. Bez obzira na široko postavljene nadležnosti i mogu nosti djelovanja, Agencija je ve inom svoj rad bazirala na ravnopravnosti (bioloških) spolova kao nepromjenjivih kategorija u heteropatrijahlalnom društvu, zanemaruju i pitanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Tako er, postoji obaveza uskla ivanja propisa na svim nivoima prema Zakonu o ravnopravnosti spolova. Ovo je imalo za posledicu uvo enje zabrane diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije u itavom nizu propisa koji ure uju radne odnose, obrazovanje, nauku, kulturu, pa sve do uvo enja posebnog krivi nog djela: povreda ravnopravnosti ovjeka i gra anina.

1. zakon o zabrani diskriminacije BiH

Parlament Bosne i Hercegovine 2009. godine donio je zakon kojim se na jedan sistemski na in rješava pitanje zabrane diskriminacije. Ni ovaj zakon nije plod stanja društvene svijesti o potrebi zaštite manjinskih i vulnerabilnih grupa, ve prije svega jedna obaveza koju je država morala da izvrši u kontekstu njezinog puta ka evropskih integracijama. I ovaj zakon kao zabranjeni osnov diskriminacije navodi spol i seksualnu orijentaciju (termin koji koristi je spolna orijentacija). Novina je u tome što se sada prvi put spominje i spolno izražavanje, odnosno rodni identitet. Naravno, ni ovaj zakon ne daje odre enje pojmova koje koristi, a posebno zna ajnih spolne orijentacije i spolnog izražavanja. Zanimljivo je to što ovaj Zakon ide u detalje ina e neobi no za zakone. Pored onih uobi ajenih oblasti zabrane diskriminacije kao što je zaposlenje, rad, obrazovanje, mediji, javni život i sl., diskriminacijom se smatra i ukoliko niste usluženi u kafi u, klubu, prodavnicama, nije vam odobren kredit, niste mogli iznajmiti stan, ako je prema vama nekorektno postupao policajac, tužilac, sudija i sl.

2. Pravo na brak kao LGBT pravo?

Društvo lako pristaje na zabranu diskriminacije, no teško prelazi crvenu liniju priznavanja i ostalog seta prava za LGBT osobe: pravo na zaklju ivanje braka i usvajanje djece. Ovo pitanje je najosjetljivije i njegova promjena pokazuje i pravi nivo zrelosti jednog društva za prihvatanje i

* Autor pravne analize *Prava i slobode LGBT osoba: seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo 2011.

priznavanje pripadnika seksualnih i rodni manjina. Bosna i Hercegovina u tom polju ne ini nijedan korak naprijed. Regulacija porodi nih odnosa u Bosni i Hercegovini prepuštena je nižim nivoima vlasti. Bez obzira na mogu nost razli itog regulisanja odnosa od entiteta do entiteta, u pogledu seksualnih i rodni manjina oni su skoro identi ni. Brak se, bez izuzetka, definiira kao zakonom ure ena zajednica života izme u muškarca i žene, ime je ovo pravo isklju eno istospolnim osobama. Vanbra na zajednica je priznata u pravu Bosne i Hercegovine i smatra se fakti kom zajednicom života muškarca i žene koja je duže vremena trajala, ali se za homoseksualne parove ne može povu i paralela bez obzira na to što neko živi sa svojim životnim partnerom npr. 10 godina.

U ve em broju slu ajeva sistem je pokušavao balansirati izme u obe strane ili i i na štetu žrtve povrede ili uopšte ne provoditi istragu.

Brak kao institucija nije samo pitanje zajedni kog života, ve povla i za sobom širok spektar prava i obaveza, mogu nosti i povlastica. Za bra no stanje veže se mogu nost potpunog usvojenja koje je u cijelosti izjedna eno s roditeljskim pravom koje imaju i biološki roditelji. Nepotpuno, koje je raskidivo, omogu eno je samcima, mada je teško zamisliti situaciju u kojoj e centar sa socijalni rad preporu iti lezbejku ili homoseksualca kao usvojitelja/icu. Za brak se veže i pravo na zakonsko naslje ivanje u slu aju smrti drugog bra nog partnera, stvaranje bra ne ste evine – imovine bra nih drugova, pravo na izdržavanje, pravo na zdravstveno osiguranje, osloba anje od pla anja poreza ili umanjenja, prvenstvo u pogledu kupovine stanova ija je izgradnja finansirana od strane države, pravo na pla ena odsustva sa radnog mjesta u slu aju smrti ili teže bolesti bra nog druga i sl.

3. Postoji li diskriminacija?

Diskriminacija LGBT osoba ne postoji – tvrdnja je koja nije daleko od istine. Zašto? Da bi osoba bila diskriminirana, ona mora biti vidljiva i percipirana kao pripadnica LGBT zajednice. Mali je broj osoba koje su vidljive na takav na in. Razlozi nevidljivosti dosta su jednostavni: strah od stigmatizacije sredine, osje aj gubitka porodice i prijatelja i nepovjerenje prema organima vlasti da e ih zaštititi.

Dati jednu opštu ocjenu sistemu primjene dosta je teško. Postojali su izolovani slu ajevi gdje se sistem pokazao funkcionalnim i tolerantnim, ali isto tako i izrazito agresivnim i diskriminatorskim. Mali je broj slu ajeva na kojima bi se mogla bazirati ocjena sistema i primjene antidiskriminacijskih propisa, kao i drugih propisa kojima se indirektno štiti pripadnike LGBT populacije. No u ve em broju slu ajeva sistem je pokušavao balansirati izme u obe strane ili i i na štetu žrtve povrede ili uopšte ne provoditi istragu. Dobar primjer posljednjega jeste slu aj tzv. Queer Festivala 2008., gdje je zbog šutnje kantonalnog tužilaštva pokrenuta apelacija pred Ustavnim sudom BiH te se ove godine o ekuje i odluka po ovom pitanju.

Primjena antidiskriminacijskih propisa je tek na samom za etku, sa samo tri presu ena slu aja. To pokazuju i statistike Institucije ombudsmana BiH, gdje se svake godine pove ava procenat prijavljenih slu ajeva. Po prvi put u 2011. godini prijavljeno je 11 slu ajeva diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije Instituciji ombudsmana BiH, od kojih je pet riješeno i donesene su preporuke vlastima. Nijedna na osnovu rodnog identiteta. Pred sudovima na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta do sada nije donesena nijedna presuda.

Institucija ombudsmana BiH je do sada jedini organ koji je pokazao izuzetnu kooperativnost u radu s organizacijama koje rade na promociji LGBT prava u BiH. Tako er, postoji podrška pojedinaca i pojedinki iz politiki h partija, odnosno iz vlasti. Ve i dio sistema ne reaguje; ponaša se diskriminatorski ili se ne može izvu i nijedan zaklju ak jer se nisu našli u situaciji da bi primijenili antidiskriminacijske propise.

portret LGBT populacije u medijskom diskursu Srbije

Jelena Višnji *

Bez obzira na postojanje formalno proklamovanih univerzalnih prava u vidu Ustava i pojedinih zakona, homoseksualci, lezbejke, biseksualci i transseksualci i dalje su žrtve diskriminacije i nemaju jednak tretman u društvu.

Mediji p/održavaju vladaju u društvenu strukturu i nužno je stalno i iznova ih pratiti jer monitoring medijske stvarnosti treba da pokaže da li su na delu i, ako jesu, na koji na in deluju strategije isklju ivanja LGBT populacije u medijskoj praksi kroz konstrukcije stvarnosti, getoizacije i njihove stereotipizacije u medijima. Politi ke na ine predstavljanja rodni identiteta može se posmatrati kao izraz odnosa mo i u odre enom društvu i istorijskom razdoblju i u tom smislu pozicija LGBT populacije u medijskom diskursu naj eš e je konstruisana i ozna ena kao figura Drugog, kao figura u kojoj se ogledaju preovla uju i društveni odnosi i ono što joj se obi no pripisuje je drugorazredno, nepoželjno, niže vrednovano u vladaju im ideologijama i njima svojstvenim medijskim praksama.

Prevod srbijanskog konteksta pokazuje da bez obzira na postojanje formalno proklamovanih univerzalnih prava u vidu Ustava i pojedinih zakona, homoseksualci, lezbejke, biseksualci i transseksualci i dalje su žrtve diskriminacije i nemaju jednak tretman u društvu. Slabost i odsustvo politiki ke volje u procesu unapre ivanja i sprovo enja prava LGBT populacije u Srbiji jasno se reflektovalo kroz pokušaje i zabrane organizovanja Parade ponosa, nasilje koje ih je pratilo, iako sama parada predstavlja politiki in mirnog okupljanja kojim se ukazuje na diskriminirani društveni položaj i koji predstavlja jedan od temelja funkcionalne demokratije.

Srbija je poslednja zemlja na Balkanu u kojoj je tek 2009. godine izglasan Zakon o zabrani diskriminacije, kao prvi pravni akt koji nedvosmisleno afirmiše prava seksualni manjina. Srpsko lekarsko društvo je tek 14. maja 2008. godine kona no priznalo da homoseksualnost nije bolest, osamnaest godina nakon odluke Svetske zdravstvene organizacije o skidanju homoseksualnosti sa Me unarodne klasifikacije oboljenja (ICD-10). U Srbiji postoji ukupno šest zakona u kojima se eksplicitno tvrdi pravo na seksualnu orijentaciju. To su Zakon o radu, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o radiodifuziji, Zakon o radu, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o mladima. Iako je zakonski okvir za poštovanje ljudskih prava obezbe en, uloga države nije dovoljno u inkovita u procesu poboljšanja položaja LGBT osoba. Unapre enje pr va LGBT populacije podr zumev sveopštu društvenu, institucionalnu mobilizaciju i uklju iv nje medijske dimenzije k o jednog od zn jnih elemen t u procesu formir nj j vnog mnjenj .

LGBT populacija je dugi niz godina kontinuirano brisana iz teksta mejnstrim medijskih programa. Iako danas savremeni mediji imaju složeniji i višezna ni pogled na rod i seksualnost više nego ikada ranije, medijske slike LGBT populacije pokazuju da je to manjinska grupa koja i dalje ne dobija dovoljno prostora u štampanim i elektronskim medijima, a pojavljivanja i tematizacije su sporadi ne. Prema ustanovljenoj matrici, svi drugi su pozvani da više govore (promovišu, anatemišu, diskriminišu) o istopolno orijentisanim osobama od njih samih, pa je LGBT aktivistkinja/aktivista, organizacija i/ili pripadnica/ka LGBT zajednice kao izvora informacija, sagovornika/ca bilo u zanemarljivom broju.

Ova slika se danas ipak menja, glasovi grupa Kviriia, Gej strejt alijansa, Labris, Gej lezbejski info centar prisutni su u medijima nego ranije. Iako je lezbejska i gay tematika dugo dominirala u okviru zabavnog programa,

* Sociologinja, magistrica politiki h nauka, Beograd

tekstovi o LGBT populaciji poslednjih godina su najzastupljeniji u rubrikama društvo i politika. Ova promena rezultat je društvene akcije „ljudskopravaških“ i LGBT grupa, koje su ovo pitanje pozicionirale na političkoj agendi i u medijskom diskursu Srbije i upravo aktivnosti ovih organizacija predstavljaju ključni doprinos da se najveći procenat tekstova i emisija o LGBT pravima danas nalazi u polju politike.

Nepostojanje sankcija i relativizacija govora mržnje i nasilja u javnom diskursu obezbeđuje materijalne uslove za širenje atmosfere netolerancije i linija prema pripadnicima gay populacije i predstavlja podstrek svima onima koji svakodnevno koriste govor mržnje i pravdaju nasilje protiv pripadnika različitih manjinskih grupa.

Pitanje odnosa prema LGBT populaciji je političko pitanje, jedno od ključnih za Srbiju u procesu tranzicije i demokratizacije društva. Srbija je, bez obzira na formalni i dekorativni napor koji ulaže, daleko od moderne zajednice koja je otvorila prostor za manjine, kao i za promociju političke razlike i njihovog poštovanja. LGBT zajednica je i dalje izložena govoru mržnje. Terminologija koju se koristi često je uvredljiva i diskriminišuća, a televizije i štampani mediji, suprotno onome na šta ih obavezuje Zakon o radiodifuziji, emituju govor mržnje usmeren prema osobama koje su seksualne orijentacije drugačije od heteroseksualne. Nepostojanje sankcija i relativizacija govora mržnje i nasilja u javnom diskursu obezbeđuje materijalne uslove za širenje atmosfere netolerancije i linija prema pripadnicima gay populacije i predstavlja podstrek svima onima koji svakodnevno koriste govor mržnje i pravdaju nasilje protiv pripadnika različitih manjinskih grupa.¹

Analiza medijskog sadržaja pokazuje praksu periodičnog ponavljanja homofobnih, patrijarhalnih obrazaca u novom/starom medijskom okruženju u društvenom kontekstu koji se iznova obnavlja u strahu od Drugosti i različitosti. Diskriminišuća, vrednujuća terminologija poput izraza homofobija, derpederina, matorpederina, lezba i prisutna je u štampanim i elektronskim medijima, ali ne i u estalima. Njeno prisustvo se intenzivira u toku perioda pripreme i najave Parade ponosa i običajno se nalazi u kolumnama i komentarima italaca (tabloidi Kurir, Alo) koje se objavljuje kao autorske tekstove. Seksistička terminologija, u najvećoj meri rederpeder, koriste dnevna izdanja: Kurir, Alo, Press. Važno je da oni koji medijski sadržaj proizvode budu svesni odgovornosti javne rederpeder i uticaja, ali i da im je po svim etičkim novinarskim kodeksima obaveza ne samo da redovno izveštavaju i daju prostor manjinama, već da pažljivo pišu o temama koje se referiraju na LGBT populaciju, imajući u vidu položaj tih grupa u našem društvu i sve negativne predrasude koje opstaju kao dominantni vrednosni obrazac koji ih prati.

Medijski sadržaj treba posmatrati kao tekst u svojoj analizi istovremeno naslage društvenih značenja, a onda im dajemo društvenu dimenziju kroz uvažavanje spoljne, socijalne odnose u kojima su nastali. Zato je i nužno stalno se kritički distancirati i decentrirati u odnosu na medijsku praksu, jer stvarnost po kojoj se krećemo, značenja koja stvaramo uvek su samo privremena. Samo u dominantnoj javnoj i medijskoj matrici u Srbiji otpori modernizaciji i homofobiji diskurs opstaju i uvek iznova se regenerišu.

Beograd, maj 2012.

¹Tako je Dragan Marković Palma, nakon što je Prvi osnovni sud u Beogradu doneo prvostepenu presudu zbog teškog oblika diskriminacije LGBT osoba i nakon što mu je zabranio da ponavlja izvršenu diskriminaciju, svim medijima dao izjavu da je "ponosan na kaznu ako je on doprineo tome da se ne održi parada srama u Beogradu". Iako Mitropolit Srpske pravoslavne crkve Amfilohije Radović nije postupio po preporuci Poverenice za zaštitu ravnopravnosti Nevene Petrušić i izvinio se gay populaciji zbog "izjave o smradu sodomskom", protiv njega nikad nije podignuta tužba zbog govora mržnje o učesnicima Parade ponosa 2010.

petnaest i deset godina LGBT aktivizma u Hrvatskoj

Kristijan Gr an*

Ove godine, svoj ro endan imaju udruge Kontra i Iskorak, koje su pionirski istupile u javnost s najzna ajnijom društvenom manifestacijom za LGBT zajednicu i organizirale prvu zagreba ku povorku ponosa 2002. godine pod sloganom „Iskorak Kontra predrasuda“.

Godina 2012. po mnogo emu je zna ajna. U Hrvatskoj e svakako ostati upam ena kao prva godina djelovanja nove politike vlasti od koje se mnogo o ekivalo s obzirom na gospodarsku krizu, korupcijske skandale politiki kih prethodnika, gomilu neriješenih problema u razli itim sektorima upravljanja državom, dugova, a sve to na pragu ulaska u Europsku uniju. Malo tko se, pored više od tri stotine tisu a nezaposlenih i tisu a umirovljenika koji socijalni minimum pronalaze skupljaju i boce po kontejnerima, usudi osvrnuti na ljudska prava gejeva, lezbijki, biseksualnih i transrodnih osoba u Hrvatskoj, a onda kada to i u ini, to je vezano uz neku prigodu koju nadgleda itav diplomatski kor, kada postoje pritisci iz Europske unije ili jednostavno kada je to predmet stjecanja nekih politiki kih bodova.

Ta ista 2012. zna ajna je i po tome što se u njoj bilježi 15. i 10. godišnjica djelovanja javnosti najpoznatiji aktivisti kih struktura u Hrvatskoj koje su svojim doprinosom utjecale na odre ene politike i društvene promjene. Ove godine, svoj ro endan imaju udruge Kontra i Iskorak, koje su pionirski istupile u javnost s najzna ajnijom društvenom manifestacijom za LGBT zajednicu i organizirale prvu zagreba ku povorku ponosa 2002. godine pod sloganom „Iskorak Kontra predrasuda“.

U proteklih petnaest i deset godina puno se promijenilo u hrvatskom društvu. Zakonodavac je, kao nositelj dijela vlasti, zaslužan za to što je 2003. godine donesen **Zakon o istospolnim zajednicama**. Istina, nije taj zakonski propis bio nešto ime bi se ostvarivao potpuni i željeni pravni u inak za istospolne parove, ali je bio prvi korak prema razvoju pravednijeg društva za istospolne parove i, uostalom, time se sljedilo u metodološkom smislu iste one procese kroz koje su nešto godina ranije prolazile i druge europske zemlje sa znatno višim demokratskim standardima. Zakonodavac je tako er zaslužan što je 2006. godine u Kazneni zakon ušla definicija **zlo ina iz mržnje**. Naravno, to se nije dogodilo bez prijedora, jer se sa tom inicijativom dijela civilnog društva Vlada nije slagala, ali je na pritisak zastupnika nacionalnih manjina ipak prihvatila da se odredbe Kaznenog zakona promijene – sre om ta vlast nije imala apsolutnu ve inu u Hrvatskom saboru, pa se i kroz konzervativne struje moglo progurati donekle dobra zakonska rješenja. Ovo je dobro bilo barem u smislu afirmacije važnosti suzbijanja zlo ina iz mržnje, iako kod hrvatskih sudaca nije naišlo na plodno tlo. To ne treba nužno toliko pripisivati (ne)kvaliteti samog zakona koliko i nekvaliteti pravosu a u cjelini.

Tome treba nadodati i **Zakon o suzbijanju diskriminacije**, donesen 2008. godine, kojim su omogu eni institucionalni mehanizmi suzbijanja diskriminacije po osnovama spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta odnosno rodnog izražavanja. Ni to nije prošlo bez prijedora, s obzirom na protivljenje Katoli ke crkve, koja je dobila izuze a od vlastitog nezakonitog postupanja (kao da ih nije i ina e imala), ali su diskriminacijske osnove i mehanizmi zaštite ostali. Naravno, i kvaliteti tog zakona ima se što prigovoriti, ali tako e uvijek biti, jer su propisi živa tkiva koja moraju odgovarati potrebama društva, a umije e koje je potrebno zakonodavcu da donosi propise koji vrijede desetlje ima i daju odgovor na svaku potrebu pojedinaca u nekoj zajednici hrvatski zakonodavac još uvijek nije stekao. Ipak, raspoloživim umije em s predvidljivim dosegom zakonodavac je omogu io da Dario Kreši podnese tužbu protiv Fakulteta organizacije i informatike u Varaždinu zbog sumnje da je na njegovu štetu po injena diskriminacija po osnovi spolne orijentacije.

* Pravnik, aktivist za ljudska prava, programski koordinator u Udruzi Sjaj, Zagreb.

A možda e (da izbjegnem re i zasigurno) upravo taj doktor ra unalnih znanosti (s me narodnim priznanjem) biti nositelj predmeta s nazivom **Kreši protiv Hrvatske** u postupku pred nekim me narodnim tijelom, jer (ne)kvaliteta zakona opet nije rekla ništa o kvaliteti hrvatskog pravosu a. Na kraju je, unutar tih petnaest do deset godina, donesen i novi Kazneni zakon, na temelju kojega se vide plodovi promjene svijesti zakonodavca, budu i da se doista radi o propisu koji je donesen uvažavaju i sve sugestije dijela civilnog društva koji se godinama iz nužde bavio kaznenim pravom – jer su njihovi lanovi bili pretu eni na gradskim ulicama zbog svojeg postojanja – i što ga je usvojila konzervativna vlast, tada ak i bez pritiska nekih tre ih politiki kih dionika. Treba tome dodati da je kroz to vrijeme razvijen i prvi pravi institucionalni mehanizam zaštite prava seksualnih i rodnih manjina u Hrvatskoj kroz institut Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, tada g e. **Gordane Luka Koritnik**.

Seksualnim i rodnim manjinama u Hrvatskoj treba još mnogo toga. Hrvatska mora postati svjesna da se od nje o ekuje velika uloga, budu i da i lanstvo u Europskoj uniji ne zna i samo „Gle, prošli smo!“, ve postoje neke druge i ve e odgovornosti.

U Hrvatskoj se još dosta toga tek treba dogoditi! Prvo, potrebno je shvatiti da su sve vidljive promjene pokazale rezultat tek na zagreba kom podru ju, što je sukladno centraliziranom razumijevanju politiki kog djelovanja. Zagreb je glavni grad Hrvatske, organizacije civilnog društva nastale su i pretežito (izuzev LORI iz Rijeke) djeluju u Zagrebu, ve ina aktivnosti dešava se u Zagrebu, a tu se, osim sudbene, nalaze sjedišta svih ostalih Ustavom propisanih dionika vlasti. Usporedimo li manifestacije Split Pride i Zagreb Pride iz 2011. godine samo po medijskim izvještajima i reakcijama, vidjet emo kakve su razlike me u gradovima, a kamoli regijama Hrvatske kada je rije o seksualnim i rodnim manjinama. Kao da je na državni kom položaju Vladimir Putin (samo što nije, i to je tim tužnije), sada gradona elnik Splita diktira rutu javnog okupljanja LGBT zajednice za Split Pride 2012., time se približavaju i povredi ljudskih prava kakvu je dokazano po inio gradona elnik Moskve. Drugo, u zakonodavnim promjenama, koliko god da su pionirske i, štoviše, po svojim metodama u skladu s procesima drugih europskih zemalja, Hrvatska se jednostavno ne može tek tako uspore ivati s primjerice Francuskom ili Njema kom, budu i da su demokratski standardi me u tim trima zemljama znatno druga iji i da hrvatski narod mora nau iti zna enje demokracije. Dok god je svijest naroda sazdana od uvjerenja da je demokracija jednaka vrsta prisile nad njima kao i za apsolutisti kih vremena, do tada ne e prihva ati niti jedan zakon koji je donijela bilo koja vlast koja se niti ne trudi promijeniti takvo razumijevanje demokracije tog naroda.

Test demokracije u Hrvatskoj bit e, odnosno s obzirom na na in zapo etog procesa ve jest, donošenje novog zakonskog propisa o istospolnim zajednicama. Vlasti, koje su ovaj put deklarativno liberalne i iji je dolazak ekvalo mnogo politiki kih dionika sa civilne scene radi ostvarenja nekih suvremenih civilizacijskih ciljeva, sada se pokazuju u prvom mjesecima demokratske vladavine teže popustljivima nego što je to bilo za vrijeme osmogodišnje vladavine konzervativaca. Oni, koji su 2006. godine bili u inkovite oporba za istospolne parove, sada su se pretvorili u vlast koja spominje samo „životne izbore“, a visoki politiki ari bave se time kako bi teško bilo živjeti djeci u istospolnim obiteljima naspram tolike homofobije njihove okoline. Dokaz vrhunca politiki ke demagogije upravo proizlazi iz injenice da je ta ista vlast odabrana ne zato da bi konstatala homofobiju kao neospornu injenicu nego da bi poradila na društvenim promjenama namijenjenima suzbijanju predrasuda.

Seksualnim i rodnim manjinama u Hrvatskoj treba još mnogo toga. Hrvatska mora postati svjesna da se od nje o ekuje velika uloga, budu i da i lanstvo u Europskoj uniji ne zna i samo „Gle, prošli smo!“, ve postoje neke druge i ve e odgovornosti. **Nicole Davidson**, zamjenica veleposlanika Ujedinjenog Kraljevstva u Republici Hrvatskoj, nedavno je, prilikom rasprave o pravima istospolnih parova i mogu nosti novog zakonodavnog ure enja, rekla kako je ovo ključan trenutak za Hrvatsku da preuzme vodstvo u kreiranju javne svijesti u regiji neovisno o promjenama zakona. To nije bila pohvala nego upozorenje o tome koji su politiki ki momenti za Hrvatsku sada važni, jer više nije sporan njezin ulazak u Europsku uniju, a baš te politiki ke momente ne vidi (jer doista ne vidi) gradona elnik Splita Željko Kerum, dok ih ne vidi (jer izbjegava) ni socijal-demokratska politiki arka i potpredsjednica Vlade, ministrica (prigodno) socijalne politike i mladih Milanka Opa i .

Za petnaest i deset godina budu eg LGBT aktivizma u Hrvatskoj opet e se mo i mjeriti što se promijenilo na bolje.

alternative: zajedni ka dobra

šta su zajedni ka dobra?*

esej

Silke Helfrich** i Felix Stein***

Metafora "tragedije zajedni kih dobara" zapostavlja injenicu da ljudi mogu reflektirati posljedice svojih postupaka, i da to i ne. Ona ignorira da smo u stanju prepoznati problem i da komuniciramo jedni s drugima.

Mora li se uvodni lanak o debati o zajedni kim dobrima zaista ponovo baviti starom tezom o „tragic zajedni kih dobara“? Dakle, pri om koja nije baš realisti na i koju stoga moramo ponovo kritizirati. Ne bi li bilo svrsishodnije odmah razjasniti o emu se radi u vezi s tim zajedni kim dobrima (Commons ili Allmende), koja se sada ponovo otkriva na mnogim mjestima, i zašto smo se sa tolikim entuzijazmom i straš u odlu ili na to da saznamo više o njima? Ne bi li bilo primjerenije opisati zajedni ka dobra na razumljiv na in, bez korištenja grube „tragike“? Mogli bismo zajedni ka dobra jednostavno predstaviti kao ono što zapravo jesu: *specifi ni oblici društvenih dogovora oko kolektivnog, održivog i fer korištenja zajedni kih resursa*. A nakon toga bismo mogli dati primjere gdje se mogu na i takvi dogovori.

No ini se da je prerano za to, jer vrlo esto se vode debate o zajedni kim dobrima a da se ni ne propita uobi ajene pretpostavke o biti ovjeka. Jedna od tih nažalost rasprostranjenih pretpostavki – da ovjek prvenstveno individualno maksimalizira dobit (homo oeconomicus) – osnova je metafore Garreta Hardina o „tragic zajedni kih dobara“. Dakle, kritika njegovog istoimenog eseja u ovom uvodnom tekstu ne služi tome da bude referenca toj tvrdokomnoj metafori. Štoviše, ona e nam pomo i da se oslobodimo osnovnih pretpostavki koje leže i u osnovi Hardinove teze. im uspjemo da se oprostimo od pojednostavnjene slike ovjeka kao inherentno individualnog homo oeconomicusa – ideja koju su nau nici zbog njene jednostranosti višestruko opovrgnuli,¹ otvara nam se pogled na sljede e predstavljene ideje, primjere, pri e i igre misli glede zajedni kih dobara (Commons). Na osnovu toga moglo bi se razmišljati o tome šta ta no zna e zajedni ka dobra i kako e nam pomo i da društvo u inimo vrednijim življenja. Zato, i samo zato, po injemo sa kratkim izlaganjem o u mnogom smislu „tragi noj“ metafori...

„tragi na“ metafora

„Dakle, izuzetno je važno koje metafore koristimo u polit i kom jeziku, jer one odlu uju o tome šta mi – govornici i slušaoci – mislimo. A i o onome što

ne mislimo, jer se ne spominje u odabranoj metafori.“ (George Lakoff)²

Objavljivanje poznatog teksta „The Tragedy of the Commons“ ("Tragika zajedni kih dobara"), koji je biolog Garrett Hardin krajem 1960-ih godina objavio u utjecajnom nau nom asopisu Science, izazvalo je stalno ponavljanje njegove teze poput mantr e. Ta teza dala je dio suštine preokretu iz poreznog i upravlja kog kejnizijanizma ka privatizaciji, dereguliranju i neuplitanju koji su uslijedili nakon nekoliko godina.

U spomenutom tekstu, koji je prvobitno bio namijenjen analizi globalnog rasta stanovništva, Hardin je predstavio mo nu sliku rije ima „Picture a pasture open to all ... (zamislite pašnjak dostupan svima)“: zamisljamo pašnjak na koji mnogi vlasnici stada mogu dotjerati svoje ovce. Svaki od njih, spekulira Hardin, u toj situaciji bi svom stadu dodavao nove ovce s ciljem maksimiranja koristi. Neograni eno.

Pri tome bi se dobit tih postupaka za svakog pojedinca realizirala odmah i u punom obimu. No, nastale troškove, dakle u kona nici prekomjernu ispašu, morali bi snositi svi zajedno. Na taj na in bi se kao rezultat „racionalnog postupanja“ dobiti za svakog pojedinca privatiziralo, a gubitke socijaliziralo. Dinamika po Hardinu dakle neizbježno slijedi tragi nu šablonu. Situacija vlasnika stada opisana je kao klasi na dilema zatvorenika, odn. kao sistem u kojem je svaki od njih „zatvoren“ i koji svakog u esnika tjera da „u ovom ograni enom svijetu neograni eno pove ava svoje stado“. Tragika zajedni kih dobara leži u neizbježnosti prekomjerne ispaše. Hardinov beskompromisni facit dakle glasi: „Sloboda u zajedni kim dobrima uništava svakoga“.³

Kao izlaz, autor nudi dvije opcije: kao prvo, prodaju i preina enje pašnjaka u privatno vlasništvo; kao drugo, zadržavanje državne kontrole sa jasnim odre ivanjem prava na korištenje. U svakom slu aju potrebne su prisila ili kontrola izvana kako bi se izbjeglo tragi nu sudbinu ovih zajedni kih resursa. No, u praksi se ova „rješenja“ nisu uvijek dokazala. Štoviše, u proteklim desetlje ima ni tržište niti država nisu uspjeli zaustaviti nekontrolirano prekomjerno korištenje resursa. Izuzeci – npr. sanacija njema kih rijeka – potvr uju pravilo. Ali i u teoriji ima nedostatka. Metafora zapostavlja injenicu da ljudi mogu reflektirati posljedice svojih postupaka, i da to i ne. Ona ignorira da smo u stanju prepoznati problem i da komuniciramo jedni s drugima. Time se u Hardinovoj metafori ljudima ve unaprijed oduzima mogu nost da zajedni ki i samoodre eno gospodare pašnjacima – i mnogim drugim resursima za kolektivnu upotrebu – a u interesu onih koji direktno ovise o njima. Pored toga, Hardin reproducira prošireno mišljenje da zajedni ka dobra ne pripadaju nikome, te da ih svako može iskorištavati. Obzirom na prijete e prekomjerni izlov morske ribe, o tome je ve razmišljao ekonomista Scott Gordon 1954., te je slavna

* izvorno objavljeno u asopisu *Aus Politik und Zeitgeschichte*, godište 61, br. 28-30/2011, 11. jula 2011.

** Ro ena 1967.; romanistica, neovisna referentica za obrazovanje i publicistkinja, suizdava ica knjige „ iji je svijet? O ponovnom otkri u zajedni kih dobara“ (2009), Jena. silke.helfrich@gmx.de
www.commonsblog.de

*** Ro en 1983.; doktorand s podru ja socijalne antropologije na Univerzitetu Cambridge, Engleska/UK
stein.felix@gmail.com

¹ Vidi Joachim Bauer, *Prinzip Menschlichkeit: Warum wir von Natur aus kooperieren* (Prinzip ljudskosti: zašto po prirodi sura ujemo), Hamburg 2006.

² George Lakoff/Elisabeth Wehling, *Auf leisen Sohlen ins Gehirn. Politische Sprache und ihre heimliche Macht (Tihog koraka do mozga. Politi ki jezik i njegova tajna mo)*, Heidelberg 2008, str. 31.

³ Garrett Hardin, *The Tragedy of the Commons*, u: *Science*, 162 (1968) 3859, S. 1243–1248. Vidi: Die Tragik der Allmende, u: Michael Lohmann (ur.), *Gefährdete Zukunft. Prognosen angloamerikanischer Wissenschaftler*, München 1970, S. 30–48.

postala rešenica „Sva ije vlasništvo je ni ije vlasništvo“.⁴ Ali, „Zajedni ko vlasništvo nije sva ije vlasništvo“, s pravom su kontrirali ekonomisti resursa Siegfried von Ciriacy-Wantrup i Richard C. Bishop.⁵ Štoviše, pozabavimo li se pitanjima historijskih i modernih javnih dobara, postaje jasno da su za njih karakteristična zajednička pravila o pristupu i korištenju, i može ih se shvatiti kao izraz ljudskog držanja prema prirodi i društvenih odnosa. Dakle, zajednička dobra su „vezana“ uz grupe korisnika koje dogovaraju pravila za korištenje (jedno od tih pravila može biti to da je spomenuto dobro dostupno svima).

Ideja zajedničkih dobara nezamisliva je bez povezanosti sa konkretnim djelovanjem ljudi u određenim društvenim okolinama. Zajednički dobrima ih čine tek zajednice ili svi oni ljudi koji zajedno koriste određene resurse.

Dakle, Hardin nije opisao „Tragiku zajedničkih dobara“, nego „Tragiku ni ije zemlje“. Po tom pitanju, autor je kritičar i kritičarima poslije dao za pravo. Od tada je često citirani esej nazivao analizom „tragike neupravljenih zajedničkih resursa“ – s tim da ispravka nije dospjela do ekonomskih i društveno-naučnih udžbenika.⁶ Upravo tu imamo ključ za razgraničavanje i razumijevanje koncepta zajedničkih dobara. Ona nisu ni ija zemlja!

Slabosti Hardinove analize koje su uspješno otkrivene u akademskom diskursu nisu se posebno negativno odrazile na njenu recepciju u vrijeme svjetskog neoliberalnog misionarstva. Naprotiv; tuga, upropaštena priroda i ekološka propast nakon raspada Istočnog bloka 1989. potvrđivale su, činilo se, ono što su svi mislili: zajedničko dobro propada. No, tko ovu misao povezuje sa zajedničkim dobrima nasjeo je na još jedno jako varljivo skraćivanje. Kolektivni oblici upravljanja pod tu im utjecajem nisu srž institucionalne raznolikosti zajedničkih dobara. Ako kolektivne resurse štiti i njima upravlja država, to treba smatrati specifičnim institucionalnim aranžmanom, a ne centralnom osobinom zajedničkih dobara. U svakom slučaju, nije dopustivo izjednatavanje ideje zajedničkih dobara sa jednom određenom vrstom vlasništva.

Tragika Hardinove teze je dakle u tome što je njegova apstraktna analiza od 1970-ih godina nekritički prenošena na bezbrojne situacije kolektivnog poslovanja s resursima, iako je teško na nju „pasažu usporedive dužine i popularnosti koja sadrži toliko grešaka“, kako ekonomista Partha Dasgupta komentira mjerodavni odlomak eseja.⁷ Slika prekomjerno iskorištenog pašnjaka kao zajedničkog dobra, fiksiranje na sliku ovjeka kao kratkovidnog homo oeconomicusa i rješenja pod tu im utjecajem dobili su privilegiran pristup stručnoj literaturi. Da citiramo George Lakoffa, kognitivnog naučnika i lingvistu, usuljala se „kriomice u mozak“.⁸

svestranost zajedničkih dobara

Već smo nagovijestili: budući da je pojam vezan za zajednice, on ne označava resurse kao takve – najprije vode, zemlju, šume i slično, a sve ostalo – eš i softver, jezike i kulturne tehnike –, ve njihovu povezanost sa specifičnim oblicima društvenih sporazuma o kolektivnom korištenju tih resursa. Zajednička dobra nastaju tek kada se udruženi korisnici nagode o pravilima pristupanja i korištenja koja će poslužiti svima. Ako nužni procesi pregovora (iz bilo kojih razloga) propadnu, zajednička dobra često bivaju privatizirana ili nacionalizirana, naplaćena ili potrošena. Ni u jednom od tih slučajeva ne radi se više o zajedničkim dobrima. Tradicionalna zajednička dobra najbolje se može shvatiti kao referencu za zajedničku strategiju

resursnog menadžmenta,⁹ koja mora uvijek biti izražena uzimajući u obzir kulturološke, ekološke, ekonomske i institucionalne uvjete. To pretpostavlja intenzivnu i po mogućnosti direktnu komunikaciju korisnika/ka izmeđusobno, te zajednička dobra čine kompleksnima poput samog života.

Tri osnovna elementa stoga su od posebnog značaja za pojam zajedničkog dobra.¹⁰ Prvi element je materijalan; on se odnosi na same resurse: vodu, tlo, genetski kao i digitalni kod, kulturne tehnike i, naravno, zemljinu atmosferu. Sve ovo, i još mnogo toga, predstavlja „zajedničke resurse“ (*common pool resources*). Svaki uvijek principijelno ima jednako pravo na njihovo korištenje. Njih nije proizveo neki pojedinac, i ne pripadaju pojedincu. Drugi element je društveni; on upućuje na ljude koji koriste ove resurse. Ideja zajedničkih dobara nezamisliva je bez povezanosti sa konkretnim djelovanjem ljudi u određenim društvenim okolinama. Zajednički dobrima ih čine tek zajednice ili svi oni ljudi koji zajedno koriste određene resurse. Treći element je regulativni; ona obuhvata pravila i norme koje važe u pogledu postupanja prema zajedničkim resursima.

Postupanje prema zajedničkim dobrima poprima različite oblike, u zavisnosti od interakcije osnovnih elemenata. Ali zajedničko im je to da bi svaka grupa korisnika trebala sama odrediti pravila korištenja. To može uspjeti samo ako grupa ljudi dođe do zajedničkog shvaćanja glede postupanja prema određenom resursu. Kompleksni društveni proces koji stoji iza toga američki historičar Peter Linebaugh naziva *commoning*.

Opisivanju i strukturiranom shvaćanju ove kompleksnosti u velikoj je mjeri doprinijelo dvoje politologa: Elinor i Vincent Ostrom. Oni su 1973. na Univerzitetu Indiana u Bloomingtonu osnovali „Workshop in Political Theory and Political Analysis“, koji i danas važi kao najživlje i najmultidisciplinarnije mjesto za proučavanje zajedničkih dobara na svijetu. Ostromovi su, neimpressionirani preokretima u svjetskoj politici, i dalje istraživali svoje životno djelo za koje je Elinor Ostrom 2009. kao prvoj ženi dodijeljena Nobelova nagrada za ekonomiju. Pored razvoja osam „principa dizajna“ za uspješno upravljanje resursima,¹¹ njezina najvažnija zasluga je u konzekventnoj provedbi multidisciplinarnog naučnog pristupa i ništa manje konzekventnog razlikovanja izmeđudvaju nivoa analize: zajedničkih resursa kao takvih i, za razliku od njih, formalnog ili neformalnog režima vlasništva.

⁴ Scott H. Gordon, *The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery*, u: *The Journal of Political Economy*, 62 (1954) 2, str. 124–142, ovdje: str. 135, online: www.econ.ucsb.edu/~tedb/Courses/EC100C/Readings/ScottGordonFisheries.pdf (20. 5. 2011).

⁵ Siegfried von Ciriacy-Wantrup/Richard C. Bishop, *Common Property as a Concept in Natural Resources Policy*, in: *Natural Resources Journal*, 15 (1975) 4, str. 713–727.

⁶ Usp. Garrett Hardin, *Extensions of „The Tragedy of the Commons“*, in: *Science*, 280 (1998) 5364, str. 682 f.

⁷ Partha Dasgupta, *The Control of Resources*, Oxford 1982.

⁸ G. Lakoff/E. Wehling (Napomena br. 2).

⁹ Uporedi: Michael Madison/Brett Frischmann/Katherine Strandburg, Reply: *The Complexity of Commons*, u: *Cornell Law Review*, 95 (2010), str. 841.

¹⁰ Prema Silke Helfrich/Rainer Kuhlen/Wolfgang Sachs/Christian Siefkes, *Gemeingüter – Wohlstand durch Teilen (Zajednička dobra – Dijeljenjem do blagostanja)*, Izdavač: Heinrich Böll Stiftung, Berlin 2010, online: www.boell.de/downloads/Gemeinguetter_Report_Commons.pdf (20. 5. 2011), str. 11.

¹¹ Uporedi prilog Volkera Stollorza u ovom izdanju.

Elinor Ostrom se u protekle četiri decenije sistematski bavila mnoštvom lokalnih i regionalnih strategija menadžmenta, te analizirala i usporedila bezbroj empirijskih istraživačkih radova na tu temu. Naravno ito na temu upravljanja kompleksnim ili globalnim resursnim sistemima ona se još zarana referirala na svog supruga, koji je zajedno sa Charlesom Tieboutom i Robertom Warrenom već početkom 1960-ih pleđirao za policentričan koncept upravljanja, te je konzekventno provodila takav pristup. Policentrično upravljanje znači da postoje mnogi, formalno neovisni centri odlučivanja koji mogu biti u međusobnim odnosima, kao i u odnosu sa centralnim institucijama ili mehanizmima za rješavanje konflikata.¹² Jer, kako Ostrom naglašava, zajednička dobra iziskuju „institucije drugačije od otvorenih konkurencijskih tržišta ili jako centraliziranih vladinih institucija“.¹³

Ona bi svakako napredovala i pored, a pogotovo izvan tržišta i države. „Umjesto jednog jedinog modela koji treba da savlada mnoštvo problema na licu mjesta, iz policentrične teorije nastaju principi za efikasan dizajn lokalnih institucija koje će služiti informiranim i angažiranim građanima i službama“.¹⁴ Drugim riječima: adut je samo-organizacija, iako se praktički ne pojavljuje u klasičnoj ekonomskoj teoriji.

zajednička dobra kao in

Ovdje je naravno odlučujuće da li ćemo sami organizirati korištenje seoskog bunara ili atmosfere. Zrak koji udišemo iziskuje druge institucije nego okružna šuma. A što je već resursni sistem, to su manje šanse za direktno pravo glasa. No, manje pravo glasa sa sobom donosi i slabiji osjećaj za odgovornost. Izazov je ogroman, ali ne bismo mogli izbjeći da prihvatimo tu kompleksnost, insistira Ostrom. Između ostaloga, i debakl dosadašnjih pregovora o klimi nam pokazuje: tko prepusti reguliranje prava na korištenje atmosfere – globalnog zajedničkog resursa – isključivo vladama, ne postupa ispravno.

Razvoj više hiljada procedura bottom-up za brižno postupanje sa klimatskim zajedničkim dobrima nema alternative – bilo putem podrške „Inicijativama za tranzicijske gradove“ (Transition-Town-Initiative) za post-fosilni urbani život¹⁵ (samo u Njemačkoj nastaje njih 40, širom svijeta 1000, a taj pokret postoji tek pet godina), bilo putem podrške energetski autonomnim gradovima i zajednicama, bilo bumom „kućnih elektrana“. (Međutim, na inženjerske tih elektrana trebao bi biti javno dostupan. Samo ako dizajn prilagođen klimi postane dio ekonomskog zajedničkog dobra, ako ga bez kompliciranja smijemo podijeliti i dalje razvijati, društvo će od njega moći i profitirati.) Ili, ako se pak radi o ponovnom oživljavanju regionalnih, decentraliziranih struktura snabdijevanja koje ljudski život čine neovisnijim, kao što se to trenutno događa sa novonastalim DORV-centrima (DORV = Dienstleistung und Ortsnahe Rundum Versorgung / Usluge i lokalna sveobuhvatna opskrba). Samo ako se sve to poveže, iz atmosfere koju se danas tretira kao „niraj zemlju“ može nastati stvarno zajedničko dobro.

Kako se može oblikovati to udruženo raspolaganje zajedničkim dobrima ovisi o mnogim faktorima: o veličini korisničke zajednice, o ustavnosti postojećih institucija i naravno velikim dijelom o vrsti resursa – voda ili znanje, ugroženost od prekomjernog korištenja ili ne. Jednom je potrebno pravedno ograničenje pristupa, drugo razvija svoje izobilje tek tamo gdje je dozvoljen slobodan pristup korištenju.

ovjek kao Commoner

Svojim načinom govora mi ne samo opisujemo svijet, mi ga i stvaramo. Tako je i govor o „zajedničkim dobrima“ ili „Commonsima“ kao društvenonaučni izraz pomalo promijeniti svijet. Taj izraz treba da se suprotstavi pravcu onim tragovima promjenama u kojima se slika ovjeka već decenijama pojačano manifestira u vidu individualnog maksimaliziranja koristi. Prema tome, potraga za odgovarajućim vokabularom i nadređenim pojmom za raznolikost ljudskih odnosa prema prirodi i razumijevanje prirode, kao i za razne proizvode našeg kreativnog stvaralaštva, nije nimalo banalna. Potreban nam je jezik koji ne romantizira, nego poštuje

kompleksnost ljudskog postojanja i prenosi ideju samoodređenog i održivog upravljanja kolektivnim resursima bez monopola.

Jedan primjer za suprotnost tome, dakle ostvarenje svjetonazora koji stoji nasuprot zajedničkim dobrima, jeste pokušaj norveške vlade da lov na bakalar u Atlantiku modernizira i stavi pod državnu kontrolu¹⁶. U tom procesu, ribari koji su ukorijenjeni u svojim zajednicama i okruženjima postaju profiteri. Ovdje se doslovno konstruira „individualnog maksimalizatora koristi“, ribe se svodi na mjerljive i upravljive izvore prihoda, a sam ulov prilagođava se sistemu individualno djeljivih kvota za izlov pod državnom kontrolom. A djeljive kvote za izlov (ITQ) zapravo treba samo da pomognu pri reguliranju količina ulova. Svakom ribaru dodjeljuje se individualne kvote kojima on može trgovati s drugim ribarima. U praksi to dovodi to toga da relativno „neefikasni“ ribari ili poduzeća koja prodaju svoje kvote, dok „efikasna“ poduzeća kvote dokupljuju. Dugoročno na posljedica toga je ogromna koncentracija kvota za izlov na nekolicinu ribarskih poduzeća.¹⁷ Sa pravednošću to nema mnogo veze. Tako se, osim toga, akteri neprimjetno prilagođavaju onoj slici ovjeka koju je klasična ekonomska nauka, koja je tendencijski uvjerenja u tragiku zajedničkih dobara, u trenutku izuma kvota za izlov imala pred oči.¹⁸

Pojam *Commonsa* nasuprot tome naglašava da smo u osnovi ravnopravni ljudi i da su suvlasni u zajednici koje resurse utemeljena u tome što smo ljudi. On se opire tome da budemo svedeni na ulogu proizvođača, a rezultati našeg djelovanja/rada na dimenziju utrživih proizvoda.

umnožiti dijeljenjem

I u svijetu nematerijalnih „resursa“ pojam *Commonsa* otvara alternativni horizont.

U modernoj debati o Commonsima, i neograničena dobra kao što su kodovi, znanje i informacije sve češće dobivaju značaj zajedničkih dobara, dakle stvari koje u suštini moraju biti svima dostupne.

Tako je pravni ekspert James Boyle izradio studiju o takozvanim zajedničkim dobrima znanja (knowledge commons) čiji su predmeti istraživanja bili modeli za upravljanje znanjem, kulturom i informacijama u posljednjim decenijama. On naglašava – kao i drugi prije njega – da se stvari čija upotreba vrijednost raste sa povećanim korištenjem a troškovi umnožavanja tendiraju ka nuli (na primjer muzički snimci), dakle stvari koje izmiču logici oskudice na tržištu, pomoću strategija vještački proizvedenih nestajučinu podobnima za tržište. Sve češće se i mogu nositi pristupa tim zajedničkim dobrima znanja umjetno ograničavaju. No karakteristika ovih resursa nije oskudnost. Dapače, zajednička dobra znanja se umnožavaju ako ih dijelimo.¹⁹

¹² Usporedi: Elinor Ostrom, *Beyond Market and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems*. Draft Nobel Lecture, December 8, 2009, online: www.uga.edu/pol-sci/courses/2010/ostrom.pdf (20. 5. 2011).

¹³ Dies., *Polycentric Systems as One Approach for Solving Collective-Action Problems*, 2008, str. 1, online: http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/4417/W08-6_Ostrom_DLC.pdf?sequence=1 (20. 5. 2011).

¹⁴ Ibid., str. 7.

¹⁵ Inicijative Transition-Town su lokalna udruženja građana i građanki koja se zalažu za pažljiviji način života u pogledu resursa, kao npr. stvaranje lokalnih ekonomskih tokova, uređenje zajedničkih vrtova i mnoge druge; vidi: www.transition-initiativen.de (23. 5. 2011).

¹⁶ Usporedi Jahn Petter Johnsen et al., *The Cyborgization of the Fisheries: On Attempts to Make Fisheries Management Possible*, Tromsø 2009.

¹⁷ Usporedi Silke Helfrich, *Glossar*, u: Elinor Ostrom, *Was mehr wird, wenn wir teilen* (Šta se umnožava kada dijelimo), München 2011, str. 103.

¹⁸ Usporedi Petter Holm, *Which Way is Up on Callon? A Review of Daniel Miller's „Turning Callon the right way up.“* On Michel Callon: *The Laws of the Markets*, unveröff. Manuskript, Tromsø 2002.

¹⁹ Usporedi prilog Sigrid Quack i Leonhard Dobschu ovom izdanju.

Umjetno ograničavanje se vrlo često pokazuje kao kontraproduktivno za interese društva. Ako se naprimjer na tekstualne ili muzičke fajlove postavi mehanizme za zaštitu od kopiranja ili teško savladive barijere protiv besplatnog korištenja, umjesto prekomjernog prijeti nedovoljno korištenje. To posebno treba preispitati u slučajevima u kojima je nastanak djela financiran javnim sredstvima – što važi za veći dio naših naučnih istraživanja. Dakle, imamo „situaciju u kojoj se na ono što se do sada ubrajalo u zajedničku imovinu ili se nije dalo komercijalizirati stavlja nova ili na novi način proširena vlasnička prava“.²⁰ Pojam Commonsa ovdje nudi alternativu prividno neizbježnim procesima umjetnog ograničavanja povezanim sa sve više hijerarhijskim društvenim strukturama.

Na kraju još jedan primjer u kojem se podjednako iznova definira materijalno i nematerijalno i u kojem pojam Commonsa dovodi u pitanje uobičajene ekonomske-političke procese: patentiranje ljudskog genoma. Proširenje tzv. intelektualnih vlasničkih (autorskih) prava, od patenta na poslovne modele preko Digital Millennium Copyright Act-a pa do Evropske smjernice za zaštitu baza podataka, dovode prema Boyleu do erozije zajedničkih dobara znanja. No, ona istovremeno radikalno redefinišu uvijek i tijelo. Sredinom 1990-ih godina to je naprimjer bio slučaj u visoravni Papue Nove Gvineje, kada su naučnici američkog zdravstvenog ureda patentirali elijske linije domaće ovčje Hagahai. Te elijske linije sadrže varijantu retrovirusa HTLV-I koja, suprotno od drugih varijanti, ne izaziva leukemiju; lijekovi koje bi se iz toga proizvelo običavali su ogroman profit. Pokušaj jedne grupe Hagahai koji su nakon toga uslijedili da ostvare pravo na taj patent bazirali su se na osnovnoj ideji da se više nego ikada ograničavajući od drugih grupa. Istovremeno su odlučili da slijede euroameričko shvaćanje tijela u kojem su društvene vezanosti podređene biološkom i materijalistički obilježenoj medicinskoj shvaćanju. U tom dvostrukom procesu, oni su kao grupa ali i kao individua postali novim ljudima.²¹ Tu se rasplinjuje predstava da se sastavne dijelove života – najviše elementarne oblike zajedničkih resursa – ne može privatno prisvojiti.

No, dosta negativnih primjera. I oblici i organizacije u kojima ljudi brane i proširuju zajednička dobra znanja de facto doživljavaju bum. Pokret za slobodni softver, koji slobodno shvaća kao „slobodu, a ne kao besplatno pivo“, kako isti i njihov osnivač Richard Matthew Stallman, uspio je da danas oko 90 posto od 500 najbržih super-raunara na svijetu rade sa besplatnim operativnim sistemom GNU/Linux. Munjevitom brzinom porasla meunarodna organizacija „Creative Commons“ razvila je modele licence sa proširenim opcijama korištenja za društvo, koje u međuvremenu koriste i vlade, kao one u Velikoj Britaniji ili Australiji, ali i autori/ce, filmski stvaralci, fotografi i naučnici. I u Evropi se pokreću stvari u vezi sa zajedničkim dobrima znanja. Tako se naprimjer grad Linz otvaranjem interneta pristupa (hotspots) i raunarstkih stanica za javnost, financiranih iz javnih sredstava, pobrinuo za to da pristup svjetskom znanju ne ovisi više o individualnim prihodima. Politika koja cilja na podršku zajedničkim dobrima šansa je i izazov za komune.

facit

U svakom od navedenih slučajeva nije toliko važno da li je pojednostavnjena slika o svijetu ili uvijek ispravna ili pogrešna. Prije bi trebalo identificirati koji efekt ima često skraćeni opis svijeta, i kako se on odražava na naš suživot. Renesansne diskusije o zajedničkim dobrima shvaćamo kao apel za daljnje istraživanje njihove raznolikosti, praksu commoninga i kompleksnost ljudskog suživota. Sam pojam ukazuje na heterogenost svijeta, i to ne zbog samog sebe, nego zbog proširenja razvojnih mogućnosti onih koji su neposredno uključeni. Treba izboriti oblike organizacije i kooperacije u kojima nema prostora za dominaciju jednih nad drugima.

Pojam zajedničkih dobara nam pomaže da proširimo opcije korištenja zajedničkih resursa a da pri tome udovoljimo raznim shvaćanjima prirode, društvenim vezama i ekonomskom trgovanju za zadovoljavanje naših potreba, umjesto da sve to trpamo u uvijek isti korzet. Ako se tom idealu uspijemo još malo približiti, pojmovi kao „tragika zajedničkih dobara“ u budućim napisima o zajedničkim dobrima više neće biti potrebni.

sa njemačkog kog prevela Alma Suki

događanja i aktivnosti

RIO+20: iznenađenja ne očekivajte, tjeskobe ostaju

Zoran Oštri

Možemo li imati "i ovce i novce", zadovoljiti i bogate i siromašne, ljudske potrebe i očišćenje prirode, ekološku održivost i ekonomski rast? Rio je proklamirao da je to moguće, uz malo dobre volje i razuman trud, ali bez dramatičnih sukoba i lomova.

U drugoj polovici lipnja održava se Konferencija Ujedinjenih nacija o održivom razvoju, popularno nazvana „Rio+20“. Iako se radi o velikom i važnom skupu, koji će okupiti brojne državnike, stručnjake i aktiviste, one ne očekivajte značajan utjecaj konferencija koje su se dogodile u Stockholmu prije 40 i Rio de Janeiru prije 20 godina. Zašto je tako? Može se promatrati na dva načina: kao znak da povijesni proces prelaska ka „održivom sustavu“ te je dobro da dramatične promjene nisu potrebne, ili pak kao simptom da je ovo anstvo zašlo u slijepu ulicu, zadovoljavaju i se skromnim i nedovoljnim promjenama, ne propituju i dubinske uzroke isprepletenih kriza dok juri u katastrofu.

Da bismo bolje razumjeli povijesni proces, vrijedi zagledati se malo dalje u prošlost i prisjetiti još jedna okrugle godišnjice: prije to no 50 godina, u lipnju 1962., u tjedniku *The New Yorker* pojavio se izlaziti feljton Rachel Carson "Nijemo proljeće", koji je u rujnu iste godine tiskan i kao knjiga.¹ Zastrašujuće, neporecive činjenice na koje je autorica ukazala, prave dokazima da su kapitalisti i političari krivotvorili podatke, dramatično su i nepovratno promijenile način na koji promišljamo ljudski odnos prema okolišu, prirodi i biosferi. Ranije su bili poznati lokalni i direktni utjecaji na okoliš i ekosustave, priznati su kao problem, pa se i poduzimalo mjereno na lokalnom, ali i meunarodnom nivou (od smanjivanja zagađivanja zraka u velikim gradovima do meunarodnih dogovora o ograničavanju kitolova). Problematizacijom štetnih posljedica korištenja pesticida, a osobito megapopularnog DDT-a, dotad bezrezervno hvaljenog i zaslužnog za povećanje poljoprivrednih prinosa u svijetu („zelena revolucija“), u prvi plan dolaze skriveni, posredni, prostorno daleki i globalni utjecaji, koji zbog svog kumulativnog karaktera mogu na duži rok biti mnogo pogubniji. Unatožestokim napadima na autoricu, DDT je zabranjen u SAD deset godina kasnije, a zatim i u drugim zemljama. Na sreću svih, pokazalo se da postoje prihvatljive zamjene, u inkovite protiv štetnika a s daleko manjim štetnim utjecajima. (Budućnost će tek pokazati može li se „industrijska poljoprivreda“, uz takva manja prilagođavanja, održati na duži rok, ili je potrebna radikalnija alternativa organske (biološke), ili u skromnijoj varijanti tzv. integralne poljoprivrede.)

Takvi složeni, ne-očiti utjecaji glavna su tema kojom se u ovih pola stoljeća bave aktivisti za okoliš, znanstvenici i oblikovatelji političkih mjera. Otpadni produkti naših djelatnosti ulaze u biosferu, sastavljenu od bezbrojnih isprepletenih petlji međusobne povezanosti, utječu na njih i mijenjaju ih. Pokrenute su stotine manjih ili većih kampanja za ograničavanje ili eliminaciju korištenja nekih supstanci ili postupaka: kisele kiše, ozonski sloj, promjene klime, teški metali, trajna organska zagađivača, plastične vrećice... (Potonje npr. kad lebde u moru li se na meduzu, pa ih gutaju kornjaci i morski sisavci koji se njima zadave. Smanjenje populacije kornjaka vodi do naglog rasta populacije meduza i velikih šteta za ribarstvo, pa kineska vlada sad nastoji meduze promovirati kao jestivu vrstu.)²

²⁰ James Boyle, *The Second Enclosure Movement and The Construction of the Public Domain*, 2003, str. 37–38, online: www.law.duke.edu/pd/papers/boyle.pdf (20. 5. 2011).

²¹ Usporedi Stuart Kirsch, *Property Limits: Debates on the Body, Nature and Culture*, u: Eric Hirsch/Marilyn Strathern (eds.), *Transactions and Creations: Property Debates and the Stimulus of Melanesia*, London 2004, str. 21–40.

¹ "Silent Spring", http://en.wikipedia.org/wiki/Silent_Spring. Kao i sve dalje navedene poveznice, pregledano 17. lipnja 2012.

² "Vrećice, vrećice, ili kako je antropocentrizam ušao u ekologiju", <http://politika.com/vrecice-vrecice-ili-kako-je-antropocentrizam-usao-u-ekologiju>

RIO+20

United Nations Conference on Sustainable Development

Svjetskim političarima i državicima, koji su nakon katastrofe Drugoga svjetskog rata stvorili Organizaciju ujedinjenih nacija i promovirali obvezu me usobne suradnje u održanju mira i promicanju općeg dobrobiti, valja odati priznanje da su relativno brzo priznali problem i pošli mu posvećivati pozornost. Godine 1972. u Stockholmu je održana Prva međunarodna konferencija o ljudskom okolišu. Okoliš je postao tema me narodne politike, kroz problematiku degradiranja cijelih ekosustava i pojam "prekogranog zagađivanja". Usprkos tome, Konferencija je, po kasnijoj ocjeni jednog sudionika, bila "u mnogočemu razgovor gluhih između bogatih i siromašnih".³ Bogati su htjeli me narodni dogovor koji bi sve zemlje obvezao na mjere zaštite okoliša, da bi svi imali jednaku poziciju na međunarodnom tržištu. Siromašni su htjeli razvoj industrije, pa makar i sa zagađivanjem. Sukob koji je uza sve transformacije i danas aktualan.

---

ovje anstvo e se i dalje kretati istim smjerom, glavinjaju i, prave i kompromise, nadaju i se da e mo ipak nekako stvoriti bolji svijet, stabilniji i održiviji. Nema sumnje da smo ostvarili značajne napretke i da su mnogi ohrabruju i procesi u tijeku. Hoće li to biti dovoljno ili e se u povijesnoj perspektivi pokazati kao puka kozmetika?

U povijesnim procesima također je značajno spomenuti da je OUN bila prethodno desetljeće, 1960-ih, službeno proglasila "Desetljeće razvoja". Oko 1960. industrijalizirane zemlje sanirale su posljedice Drugog svjetskog rata, na Zapadu je u punoj ekspanziji, "država blagostanja", a komunisti u Istočnoj Evropi, izgledalo je, nudi za život sposobnu alternativu. Izgledalo je jednostavno ponuditi "Treće svijetu" da slijedi isti put, u dva političko-ekonomska sustava, koje su teoretičari mogli ujediniti u pojmu "industrijalizam". Godine 1965. osnovan je Program UN za razvoj (UNDP), a 1972. pridružio mu se Program UN za okoliš (UNEP). U globalnom institucionalnom okviru, međutim, ovi programi, iako značajni, ne mogu se takmičiti s utjecajem međunarodnih financijskih agencija (Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, Svjetska trgovinska organizacija). Tu se sukobljavaju dva skupa načela, dva tipa diskursa, dvije paradigme. Inicijative da se "programe" digne na status agencija nikad nisu ozbiljno uzete u obzir.

Tijekom sljedećih godina, fokus se još više pomakao od inter-nacionalnih na trans-nacionalne, globalne probleme.⁴ Prvi izvještaj Rimskog kluba Granice rasta (1972.) i naftne krize 1970-ih ukazale su i na iscrpljivost prirodnih resursa kao povezan problem (priroda je s jedne strane izvor dobara, s druge skladište otpadaka). Suodnos okoliša i razvoja/rasta ostaje središnji izvor konflikata. U nizu studija iz 1970-ih, od Granice rasta do Entropija: Novi pogled na svijet J. Rifkina, dovodi se u pitanje je li razvoj uopće moguć ili e se svijet morati zadovoljiti nekom vrstom "stacionarnog stanja". Tijekom 1980-ih razvija se koncepcija i nameće pojam "održivi razvoj", koji svjetsku mega-popularnost postiže izvještajem Svjetske komisije za okoliš i razvoj Naša zajednička budućnost iz 1987.

Dvadeset godina nakon Stockholma, godine 1992. u Rio de Janeiru održana je Konferencija Ujedinjenih nacija o okolišu i razvoju (UNCED), najveći svjetski skup ikad, pretenciozno nazvan "Earth Summit". Taj je skup i danas ostao stožerni događaj, pa se predstojala Konferencija naziva "Rio+20". Konferencija u Rijiju donijela je Deklaraciju o okolišu i razvoju s 27 načela, ekstenzivni, ambiciozni dokument u 40 poglavlja "Agenda 21" te Okvirnu konvenciju o promjenama klime, Konvenciju o biološkoj raznolikosti i neobvezujuću Povelju o načelima upravljanja šumama.

Možemo li imati "i ovce i novce", zadovoljiti i bogate i siromašne, ljudske potrebe i očuvanje prirode, ekološku održivost i ekonomski rast? Rio je proklamirao da je to moguće, uz malo dobre volje i razuman trud, ali bez dramatičnih sukoba i lomova. "Zemaljski sastanak na vrhu stvarao je povijest skrećući i globalnu pažnju na spoznaju, novu u to doba, da su planetarni problemi okoliša intimno povezani s ekonomskim uvjetima i problemima društvene pravde. On je pokazao da društvene, ekološke i ekonomske potrebe moraju biti dovedene u međusobnu ravnotežu da bi rezultat bio dugoročno održiv. (...) UNCED je koncept održivoga razvoja proglasio djelatnim ciljem za svakoga širom svijeta, bilo na lokalnom, nacionalnom regionalnom ili međunarodnom nivou. On je priznao da je integracija i uravnoteženost ekonomskih, društvenih i ekoloških obzira u zadovoljavanju naših potreba vitalno važna da bi se nastavio ljudski život na planetu, te da je takav integrirani pristup dostižan ako udružimo svoje glave i svoje ruke."⁵

Rio je pokrenuo intenzivnu međunarodnu aktivnost. Do kraja stoljeća sklopljeno je oko 200 međunarodnih sporazuma koji se tiču okoliša i održivoga razvoja.⁶ I nakon toga aktivnosti su intenzivne. Sama ideja "održivoga razvoja", koja se razvija u "diskurs", ostala je međutim "složena i prijeporna", kako u osnovnoj koncepciji, tako i u izvedbi. Agenda 21 prepuna je dobrih dijelova, ali cjelina je konfuzna i eklektična. Diskurs je ideološki neutralan, zato jer je usmjeren na praktički proces promjene ka veće usklađenosti s ekosustavom, ne ulazeći u dugoročne vizije i globalne koncepcije budućeg sustava, ali i jer svjesno nastoji biti "ljepilo koje e ujediniti sve" (velike kompanije, sitne seljake, aktiviste, političare itd.), jer ima "kameleonski karakter".⁷ Zato neki kritičari mogu nonšalantno zaključiti da je cijela ideja neodrživa.⁸

Diskurs održivoga razvoja prihvaća demokratski kapitalizam kao sustav koji ne treba dublje propitivati. Ne ulazi u načelne analize pojmova kao što su "ljudske potrebe" (koje po definiciji trebaju biti zadovoljene) ili funkcioniranje globalnog monetarnoga sustava. Potreba da ekonomija stalno raste prihvaćena je kao zadana i neupitna.

Za razumijevanje promjena globalnih odnosa, treba spomenuti i da je 1971. došlo do bitne promjene svjetskog ekonomskog sustava, kad je napuštena zlatna podloga američkog dolara. To omogućava neograničen rast financijskih tržišta, čiji je rezultat bogatstvo bogatih,⁹ a odgovaraju i ideološki izraz monetarizam. "Država blagostanja" ulazi 1970-ih u duboku krizu, monetarizam trijumfira od početka 1980-ih i usprkos strahovitim potresima koje je doživio svjetski financijski sustav i brojnim kritičarima, njegova globalna diskurzivna hegemonija i dalje je neupitna. Sve promjene koje predlažu i za koje se zalažu socijalni demokrati i ekosocijalisti ostaju samo varijacije unutar neupitne vladavine novarstva.

⁵ Isto kao u bilješki 4.

⁶ Neil Carter, *Strategija zaštite okoliša*, Barbat, Zagreb 2004., str. 246.

⁷ Carter, str. 214-218.

⁸ Božo Udovičić, *Neodrživost održivoga razvoja*, Kigen, Zagreb 2004.

⁹ Paul Krugman, *Savjest liberala*, Algoritam, Zagreb 2010.

³ Richard Sandbrook: "From Stockholm to Rio", u: *Earth Summit 1992*, The Regency Press Co, London 1992, str. 15.

⁴ "Basic Information: UNCED", http://www.un.org/summit/html/basic_info/unced.html

Me u brojnim pokušajima da se zamisli alternativu, zanimljiva je koncepcija „Green New Deal“ koju je razvila grupa britanskih autora. Oni povezuju krize svjetskih financija, „naftni vršak“ i promjene klime, te predlažu niz promjena u politici mjerama. Me utim, ne ulaze u radikalnije analize samoga sustava i zamašnije vizije, nego predlažu promjenu strategije vra anjem Keynesu.¹⁰

Neki radikalniji kriti ari pak variraju parolu R. Luxemburg¹¹, ali koncepcija ekosocijalizma ostaje marginalna. Još dalje na marginama, usmjerene na osobni nivo ili male zajednice, eksperimentiraju „dubinski ekolozi“ i „ekoprimitivisti“. Neke zanimljive ideje razvijaju se na nivou lokalnih zajednica u „tranzicijskom pokretu“.

Rio+20 ne donosi nikakve nove ideje. Predložena sintagma „zelena ekonomija“ ne uvodi promjene u „održivorazvojni“ diskurs. Pojednostavnjeno, osnovni pristup jest da svi ugroženi resursi moraju dobiti svoju cijenu i postati predmet trgovine u globalnoj nov arskoj ekonomiji. Ne dovodi se u pitanje da ekonomija (vještina upravljanja gazdinstvom) jest i mora biti usmjerena na zara ivanje novca i da svi drugi obziri imaju zna aj jedino ako su iskazani kao nov ana vrijednost i postanu predmet trgovanja. Pritom se ve pojavljuju strahovanja da bi trgovanje pravima na emisiju stakleni kih plinova moglo postati slijede i „financijski balon“, koji potencijalno može razoriti svjetsku ekonomiju kao i balon tržišta nekretnina u SAD 2008.¹²

Osnovni konceptijski i sistemski problemi i dalje nisu razriješeni. J. Redman zaklju uje: „Osnovni problem koji mu i Rio+20 je fundamentalna pukotina koja potkopava ve inu diskusija o razvoju – da je beskona ni rast mogu na kona nom planetu. Moramo se vratiti ozbiljnom promišljanju strategija koje priznaju granice rasta.“¹³ D. Korten govori o fundamentalnom izboru izme u dvaju nespojivih putova u ljudsku budu nost: Put novca i Put života. „Ignoriraju i realnost da je novac po sebi išta više od brojke, nov arske institucije stvaraju fantazijski svijet ekonomije zasnovane na velikoj iluziji da je novac realno bogatstvo te da zara ivanje novca stvara realno bogatstvo za dobrobit svih.“¹⁴ Nasuprot toj fantaziji, govore i o „Putu života“ on i sam pribjegava religijskom diskursu. P. Solon iz Bolivije, zemlje koja je donijela „Zakon o pravima Majke Zemlje“, smatra da je ideja zelene ekonomije „destruktivna iluzija“.¹⁵

ovje anstvo e se i dalje kretati istim smjerom, glavinjaju i, prave i compromise, nadaju i se da emo ipak nekako, korak po korak, stvoriti bolji svijet, stabilniji i održiviji. Nema sumnje da smo ostvarili zna ajne napretke i da su mnogi ohrabruju i procesi u tijeku. Ho e li to biti dovoljno ili e se u povijesnoj perspektivi pokazati kao puka kozmetika (pa emo doživjeti „Kraj povijesti“, suprotno Fukuyami, zato jer e do i do propasti civilizacije pa ak i nestanka ovje anstva¹⁶), ne možemo danas znati.

Postoje važni koraci koje je mogu e poduzeti i u okviru zadanog sustava. Ove godine Konferenciji Rio+20 neposredno prethodi skup svjetskih mo nika G-20 u Meksiku. Ti su svjetski lideri zaokupljeni prvenstveno financijskim problemima, ali pridaju nemalu pažnju problemima okoliša i resursa. Tako su prije tri godine, upozoreni studijama energeti ara i ekonomista, donijeli odluku za svjetsku akciju postepenog ukidanja subvencija za fosilna goriva, koje su u svijetu goleme, još uvijek mnogo ve e od subvencija za obnovljive izvore energije, što dovodi do snažne distorzije cijena i pogrešnih tržišnih signala, te potkopava napore za spre avanje klimatskih promjena. „Ono što svijet danas treba su konkretni koraci ka stvarnim obvezama umjesto još jedne serije praznih proklamacija. (...) Skup na vrhu G-20 u Meksiku može pomo i Rijju ako se njegovi lideri fokusiraju na glavnu obvezu vezanu uz klimu, koja ve jest na njihovom dnevnom redu.“¹⁷

¹⁰ The Green New Deal Group, <http://www.greennewdealgroup.org/>

¹¹ "Ecosocialism or barbarism: There is no third way", <http://climateandcapitalism.com>

¹² Jeremy Warner: „Here comes the next bubble – carbon trading“, <http://blogs.telegraph.co.uk/finance/jeremywarner/100003851/here-comes-the-next-bubble-carbon-trading/>

¹³ Janet Redman: "10 Things You Should Know About the Rio+20 Earth Summit", <http://www.yesmagazine.org/planet/10-things-you-should-know-about-the-rio-20-earth-summit>

¹⁴ David Korten: "Rio+20: A Defining Choice", <http://www.yesmagazine.org/blogs/david-korten/rio-20-a-defining-choice>

¹⁵ Pablo Solon: "The UN's 'Green Economy' plan is a destructive illusion", <http://climateandcapitalism.com/2012/05/16/the-uns-green-economy-plan-is-a-destructive-illusion>

¹⁶ "Human race 'will be extinct within 100 years', claims leading scientist", <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-1287643/Human-race-extinct-100-years-population-explosion.html>

¹⁷ Andrew Light i Rebecca Lefton "The Road to Rio Goes Through Los Cabos", http://www.americanprogress.org/issues/2012/06/g20_rio.html

Staro sajmište: mesto se anja, zaborava i sporenja

Maria Gliši *

Kako to da ve ina današnjih Beogra ana i Beogra anki uopšte ne zna šta se na Starom sajmištu, prekoputa tržnog centra UŠ e, nekada zbilo. Na to je Jovan Bajford (Byford) pokušao i u velikoj meri uspeo da nam odgovori u knjizi Staro sajmište: mesto se anja, zaborava i sporenja.

Sajmište u Beogradu je mesto koje vrvi od života i gde umetnici imaju svoje ateljee. Možete oti i na ru ak, odigrati partiju tenisa. Prošetati se do reke. I pogledati taj spomenik na levoj obali reke Save. Odatle možete videti parking glavne autobuske stanice, i naga ati u kom pravcu autobusi kre u na put. Danas skoro ništa, sem jedne table i tog spomenika, između iz celog kompleksa nekadašnjeg Beogradskog sajma, ne podse a na stradanje oko 40.000 ljudi: 7.000 Jevreja (žena i dece) i još 10.600 nejevreja ubijeno je ili je usled bolesti i gladi umrlo izme u 1942. i 1944. Naime, prostor nekadašnjeg beogradskog Sajma, izgra en 1937. kao jedan od poduhvata modernizacije tadašnje Kraljevine Jugoslavije/SHS i proširenja prestonice preko reke Save ka Zemunu, decembra 1941. preina en je logor za Jevreje i Rome, Judenlager Semlin, koji je odigrao presudnu ulogu u nema kom tzv. kona nom rešenju jevrejskog pitanja. Na tom mestu sa velikom u inkovitoš u upotrebljen je gasni kamion, tzv. dušegupka, a Srbija 9. maja 1942. proglašena judenfrei, oslobo ena od Jevreja. U svojoj daljoj istoriji stradanja, Sajmište do 1944. traje kao prihvatni logor, Anhaltelager, pre svega za Srbe.

Može nam se u initi neverovatnim da je ovakvo mesto, danas u centru jedne evropske prestonice, ostalo neobeleženo. Naviknuti na Mauthausen, Zaksenhauzen, Dahau, Aušvic možemo se upitati za razloge zašto ve ina današnjih Beogra ana i Beogra anki uopšte ne zna šta se tu, prekoputa tržnog centra UŠ e, nekada zbilo.

To su polazna pitanja na koja je Jovan Bajford (Byford) pokušao i u velikoj meri uspeo da nam da odgovor u svojoj knjizi **Staro sajmište: mesto se anja, zaborava i sporenja**.¹ Decembra 2011. u izdanju Beogradskog centra za ljudska prava objavljena je monografija Jovana Bajforda, koja predstavlja rezultat njegovog višegodišnjeg istraživa kog rada o lokalitetu u Beogradu koji je poznat kao *Staro sajmište*.

* saradnica Heinrich Böll Stiftung, Beograd

¹ Link za preuzimanje monografije:

http://www.rs.boell.org/downloads/Staro_sajmiste_-_Jovan_Bajford_72_dpi.pdf

U devet poglavlja Bajford analizira celokupnu posleratnu istoriju ovog mesta, koju se može sažeti pod te tri odrednice koje su navedene i u podnaslovu: se anje, zaborav i sporenje. Jovan Bajford, socijalni psiholog, ina e vanredni profesor na Katedri za društvene nauke Otvorenog univerziteta (Open University) u Velikoj Britaniji, analizira percepciju Sajmišta u jugoslovenskom/srpskom društvu i njegove postepene i nekad impulsivne definicije kao mesta se anja, a posebno preispituje razloge zašto se narativ Holokausta uporno zanemaruje u svakom bavljenju ovim mestom. Sažimaju i svu dostupnu gra u i objavljenu literaturu, on uzima u obzir i poslednjih godina donekle inflatorne pokušaje diskusija o ovom mestu u pogledu njegove eventualne memorijalizacije.

Bitnost ove knjige nije samo u celokupnom prikazu posleratne istorije Sajmišta, kao i kriti ke analize narativa u ijem klju u se Sajmište definisalo i tuma ilo, niti isklju ivo u nadovezivanju na relativno mali broj prethodno objavljenih monografija (od svih, vredan pomena je jedino rad Milana Koljanina: Nema ki logor na beogradskom sajmištu 1941–1944, Beograd 1992, kao prva sveobuhvatna monografija posve ena istoriji logora), ve u sveobuhvatnosti i otvorenosti autora u pogledu mapiranja i vrednovanja inicijativa u vezi sa Sajmištem do dana kada je knjiga objavljena.

Poslednja glava dakle fungira kao sinhronijski pregled teku ih dilema, rasprava i pokušaja memorijalizacije, koji je time podložan dopunama. Tih dopuna danas svakako može biti dosta. Naveš emo samo neke: decembra 2011, nakon izlaska knjige, Republika Srbija je postala punopravna lanica ITF-a²; januara 2012. organizovana je prva izložba u Srbiji posve ena Holokaustu, a organizovao ju je Institut za noviju istoriju iz Beograda³. Maja 2012. u Beogradu je održana me unarodna konferencija u organizaciji Fondacije Heinrich Böll pod nazivom „Ako ne sada, kada...?“⁴ koja je upravo bila posve ena pitanjima koja Jovan Bajford otvara u svojoj knjizi. A u sledu potonjeg dešavanja u medijima se sve više množe najave rekonstrukcije odre enih objekata Sajmišta koji se nalaze u vlasništvu grada Beograda, pre svega Centralne kule, za šta se posebno zalaže lan gradskog Ve a, nekadašnji gradona elnik Novog Beograda, Željko Ožegovi .

Bitnost ove knjige leži u sveobuhvatnosti i otvorenosti autora u pogledu mapiranja i vrednovanja inicijativa u vezi sa Sajmištem do dana kada je knjiga objavljena.

Iz kratkog pregleda štampe poslednjih meseci da se zaklju iti da e Sajmište i nadalje biti pre svega mesto o kome se raspravlja, jer najvažnije pitanje i dalje je otvoreno: kome i kako posvetiti taj budu i memorijalni centar Sajmište. A dobar osnov za promišljanje na tu temu upravo pruža knjiga Jovana Bajforda.

foto: Maria Gliši

²Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research.

³Link za izložbu: http://www.mij.rs/Event_new.aspx?id_event=225

⁴Više infromacija o konferenciji na: <http://www.rs.boell.org/web/index-547.html>

treba (li) nam promjena

o nedavno objavljenoj studiji potencijala Hrvatske za održiv razvoj stanovništva.

Uo i nedavnog summita "Rio +20" u Zagrebu je objavljena studija *Trebamo promjenu*¹, posve ena "mapiranju potencijala Hrvatske za održiv razvoj", koju je naru ila Fondacija Heinrich Böll. Osim ovog neposrednog povoda, kada se "donosiocima politiki h programa i mjera" htjelo "priskrbiti informacije i analize zna ajne za formuliranje pozicije Hrvatske na ovogodišnjoj konferenciji u Rio de Janeiru", studija ima i dugoro nije ambicije da dade prilog stratejskim promjenama prema održivosti.

Polazi se od analize putanje i stanja razvoja u Hrvatskoj po trima indikatorima koji su zna ajni za održiv razvoj: indeksu ljudskog razvika (HDI), ekološkom otisku (EF) i indeksu sretnog planeta (HPI). Uz HDI uzima se u obzir i njegovu modifikaciju koja uklju uje i društvene nejednakosti (IHD). Taj je element zna ajan ne samo zbog toga što pokazuje socijalnu cijenu dosadašnjeg razvoja, nego i zato što je sudjelovanje cijelog društva presudno za zaokret prema održivoj paradigmi.

Nalazimo se, naime, u situaciji u kojoj treba birati i donositi stratejske odluke, a za one najsiromašnije, "za previše ljudi na Zemlji problem nisu neodržive odluke, nego prije svega nedostatak ikakva izbora" (10). Ako najsiromašniji i najbogatiji žive u 'odvojenim svjetovima' (kako kaže Michael Sandel, na kojega se autorica i autori pozivaju), teško da e se ostvariti ono što je bitno za nužne promjene i u nacionalnim i u internacionalnim razmjerima.

Kao temeljno odre enje neophodnih promjena studija uzima *integraciju ekonomske, socijalne i ekološke* dimenzije razvoja i egzistencije ovje anstva (11). Zbog toga je dosadašnji razvoj treba promatrati ne tek po uobi ajenom mjerilu bruto društvenog proizvoda po glavi stanovnika. Isto tako, ni sam diskurs 'održivosti' (koja je, nakon svjetske premijere u Bundtlandinom izvještaju 1987., i dobivala i gubila na zna enju) ne svodi se samo na ekološki aspekt, nego bitno uklju uje i socijalne i ekonomske odnose. Trebalo bi dodati: i politike, ali to je ve pitanje sudbine koju e ovakva razmatranja doživjeti kada i ako ih se pokuša prakti ki afirmirati.

Pokazatelji razvijenosti smještaju Hrvatsku, barem što se materijalne razvijenosti ti e, u "povlašteni klub zemalja koje imaju koristi od visoke razvijenosti". Taj položaj – suprotno proširenom shva anju u društvu, po kojem je još dalek put do onih najrazvijenijih i najbogatijih – potvr uje visok HDI (2005. godine iznosio je 0,85), koji je samo malo niži od 27 zemalja EU, premda je sam BDP per capita bio tek 65% onoga u EU27. Razlog je to što HDI uzima u obzir ne samo materijalni standard života nego i o ekivan životni vijek, pismenost i naobrazbu, pa ne raste linearno s BDP: na odre enoj razini, daljnji porast BDP-a više ne donosi i proporcionalno pove anje indeksa ljudskog razvika.

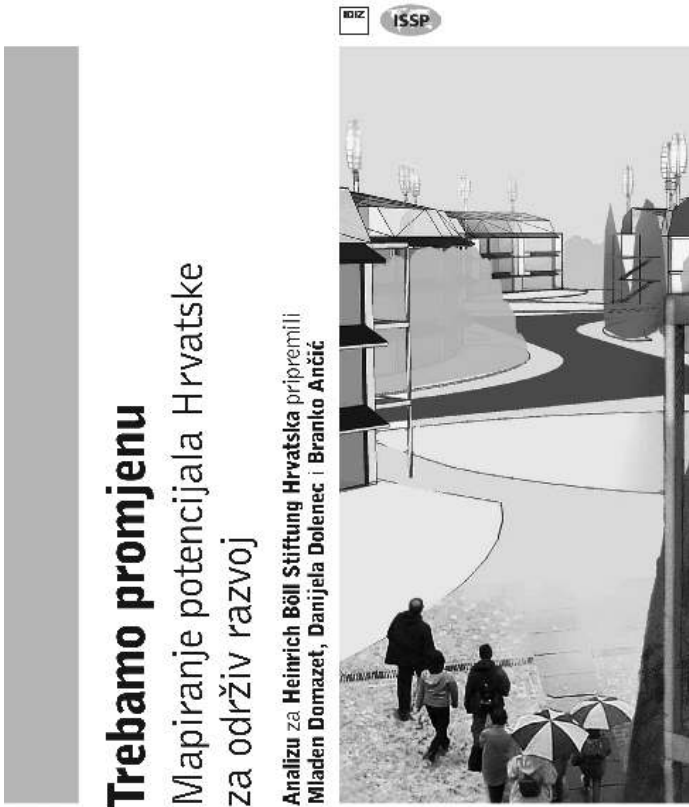
Jedno od najzna ajnijih opažanja ove studije jest da je ta relativno visoka razvijenost ostvarena uz relativno nisku ekološku cijenu: po indikatoru ekološkog otiska Hrvatska stoji niže od drugih zemalja sli nog HDI, što zna i i velik potencijal da odmah – ne ekaju i neku "prosperitetniju budu nost" - usvoji održiv pravac razvoja. Njena je prednost po EF ipak samo relativna, jer i Hrvatska sada ve troši 75% više ekoloških resursa od vlastita biokapaciteta, koji se k tome i smanjuje. Ipak, sa svojim otiskom od 3,7 gha po stanovniku stoji bolje od EU27 i bliža je prosjeku novih privreda u usponu (BRICS). Najpovoljniji položaj ima po HPI od 47,23, koji pokazuje upravo odnos izme u porasta blagostanja i upliva na okoliš.

Komponente njenog ekološkog otiska ujedno ukazuju i na to gdje bi se u ekonomskim aktivnostima i moglo i trebalo uvesti promjene: 48% ini emisija CO₂, i to uglavnom iz energije i hrane, a 26% poljoprivreda. 80% potrošnje energije doga a se u ku anstvima – na grijanje i hla enje, pa se

¹Mladen Domazet, Danijela Dolenc i Branko An i , *Trebamo promjenu: mapiranje potencijala Hrvatske za održiv razvoj*, Heinrich Böll Stiftung Hrvatska, Zagreb, dovršena u maju a objavljena u junu 2012. Izvorno je objavljena na engleskome (We need to change: mapping Croatia's potential for sustainable development, Heinrich Böll Stiftung, Croatia, Zagreb 2012; s engleskoga preveli Hana Dvornik i Sr an Dvornik). Obje verzije dostupne su na www.boell.hr.

potvr uje da bi termi ka izolacija ku a i zgrada bila jedan od zna ajnijih doprinosa prelasku na održiv na in proizvodnje i života. Isto važi i za mogu nosti mnogo ve eg korištenja obnovljivih izvora energije (osim hidroenergije) i ekološke poljoprivrede. Studija zaklju uje: "Drasti nu promjenu koja je potrebna za pravodoban prijelaz na održiv razvojni put najbolje je pokrenuti u sektorima u kojima društvo za njih u sadašnjem trenutku ima najve i potencijal. ... **Po svojim prirodnim resursima – raspoloživosti pitke vode, insolaciji, biomasi, obradivoj zemlji – Hrvatska je u dobrom položaju da, uz relativno niske troškove, ubere plodove opredjeljena za održivost kao svoju razvojnu strategiju.**" (21-22, istaknuto u originalu)

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
HRVATSKA

Nasuprot tim mogu nostima, me utim, stoje stavovi koji prevladavaju u javnom mnijenju. Premda se za hrvatsko društvo nipošto ne može re i da nije svjesno i ekoloških opasnosti i upliva koji ekonomske i ostale aktivnosti vrše na okoliš (pa i obratno), spremnost da se tu svijest prevede u djelovanje ne obe ava baš mnogo. Za ve inu su najurgentnija pitanja ekonomskog rasta i smanjivanja nezaposlenosti, odnosno izvla enju koristi od **"plodova razvoja izvedenog iz iscrpljivanja zajedni kih ekoloških dobara tijekom posljednjih 20 godina"** (38, istaknuto u originalu).

U tome bi svakako važnu ulogu mogla igrati društvena nejednakost: "stopa relativnog siromaštva Hrvatske viša [je] od prosjeka EU27; zemlja pripada gornjoj etvrtini zemalja EU s najvišim stopama siromaštva" (27), a zbog toga je njen IHDI (indeks ljudskog razvitka korigiran stupnjem nejednakosti) 15% niži od HDI (15). Siromašniji nemaju ni znanja i informacija niti im ekonomska situacija dopušta da gledaju dalje od sastavljanja kraja s krajem. Me utim, stav da bi životni standard trebalo donekle smanjiti radi zaštite okoliša odbacuje velika ve ina (preko 60%) i me u slabije pla enima i me u bolje pla enima.

Ve ina od 57,4% smatra da je zemlji potreban ekonomski rast da bi zaštitila okoliš, a 43% je izri ito protiv stava da svaki ekonomski rast šteti okolišu. Ipak, iz toga ne slijedi uvid da bi na ini proizvodnje i druge ekonomske aktivnosti povoljnije po okoliš mogle ujedno biti i ekonomski korisne te povoljne za zapošljavanje. Odnos održivosti i ekonomskog razvoja još se

uvijek smatra igrom sa zbrojem nula, u kojoj jedno može rasti samo ako se drugo smanjuje. Iz takve perspektive vjerojatnije je da ljudi preferiraju rasti i radna mjesta ne zbog toga što ne znaju kako je ugrožen okoliš, nego zato što im je materijalni standard važniji od održivosti (47).

Doda li se tome da kao glavnog nosioca promjena ka održivosti ljudi velikom ve inom vide državu, i to uglavnom putem prinude, dolazimo do za aranog kruga. Premda jaka uloga države pruža mogu nost da političko vodstvo usvoji i provede politiku održivosti bez prejakih otpora, teško je o ekivati da volja za to nastane bez aktivne demokratske javnosti.² Potonja pak, budu i i sama zaokupljena ekonomskim rastom i zapošljavanjem po staroj, neodrživoj paradigmi, ne e bez vanjskog poticaja natjerati državu na zaokret ka održivosti.

Studija tu nudi apstraktna rješenja kao što je **"Podizanje javnog profila me upovezanosti razvoja, blagostanja i ekoloških potencijala i granica po etna je to ka na putu promjene na ina mišljenja gra ana Hrvatske o društvu, budu im generacijama i ekosistemima koji nas uzdržavaju."** (44, istaknuto u originalu) S druge strane, **"Podizanje svijesti javnosti o odnosu izme u razvoja, dobrobiti i ekoloških ograni enja trebalo bi pomo i gra anima i gra ankama Hrvatske da promijene shva anje društva, budu ih generacija i ekosistema koji nas uzdržavaju."** (ibid.)

Budu i da se glavnom polugom tog podizanja svijesti smatra obrazovanje, koje najve im dijelom kontrolira država, krug je doista za aran. Dodamo li tome utjecaj medija, izlaz se i dalje ne vidi, jer ako nisu pod državnom kontrolom, zacijelo jesu pod jakim utjecajem privrednih interesa vezanih uz ekološki neodrživu ekonomsku paradigmu.

Ostaje da se, koriste i se pogledom što ga je na potencijale za održiv razvoj otvorila ova studija, promjenu izbori dobrim starim gra anskim angažmanom.

(sd)

² "Bez jakih demokratskih impulsa u populaciji koja zahtijeva da država promijeni sadašnji smjer razvoja nema izgleda da se pojavi odgovorna, kontrolirana vlast koja e predvoditi zaokret ka održivom razvoju" (str. 58).

najava

Zelena akademija 2020

Zajedni ka budu nost Evrope – Budu nost zajedni kih dobara u Evropi

Vis, Hrvatska, 28. 8. – 2. 9. 2012.

Evropa danas stoji na rubu svoje neizvjesne budu nosti. Kriza se razotkriva na raznolike na ine, od duboke finansijske krize do radikalne erozije socijalne države i zaštite ljudskih prava. Paradigma razvoja koja se prikazivala solidnom osnovom samo prije nekoliko godina sada se rasta e, dok se prirodni resursi potrebni za njeno održavanje rapidno smanjuju. Države su nerijetko udaljene od gra ana, potisnute od strane korporativnog globalnog poretka ili zato enice korumpiranih elita. Takve okolnosti pozivaju na akciju širom Evrope koja bi ne samo uputila izazov aroganciji elita i njihovoj politici isklju ivosti ve i predložila nova institucionalna rješenja za produbljivanje demokrati nog upravljanja i pove anje socijalne jednakosti.

Zbog tog razloga ovogodišnji program **Zelene akademije** u fokusu ima "zajedni ka dobra" kao novu interpretativnu paradigmu za pove anje demokratske kontrole i postizanja ve eg stupnja jednakosti, zagovaraju i novu vrst politike na osnovama praksi zajedni kog upravljanja. U sjecištu

ekoloških zahtjeva, krize demokracije, rastu ih nejednakosti i novih privrednih izazova, zajedni ka dobra su teren za istraživanje 'nove politike'. Zelena Akademija stoga poziva na su-oblikovanje i su-stvaranje narativa o zajedni kim dobrima kroz izravni angažman teoreti ara, istraživa ka, prakti ara i aktivista u Evropi. Jezik zajedni kih dobara sadrži emancipatorni potencijal zadržavanja izvan dihotomije države i tržišta na polju urbanog razvoja, obrazovnog sustava ili regulacije Interneta.

Practiciranjem tog jezika sudionice i sudionici ovogodišnje Akademije u i e u proces oblikovanja politike koja odgovara na pitanja budu nosti, utemeljene u zajedni koj brizi za demokraciju, socijalnu jednakost i održivost koja e se postaviti naspram napreduju e komodifikacije resursa, privatizacije javne sfere i socijalnih usluga. Takvim procesima potrebno se suprotstaviti, i ovogodišnja Zelena akademija u svom fokusu e istraživati mogu nosti za takav društveni, stru ni i politi ki angažman u regiji.

Rastu i broj grassroot inicijativa i novih društvenih pokreta širom Evrope pokazuje da je mogu e redefinirati granice privatnoga, javnoga i zajedni koga i mapirati novi politi ki teren u borbi za transformaciju politi kih i socijalnih odnosa u Evropi. Program Zelene akademije stoga ne samo da želi ponuditi rje nik za imenovanje pogrešaka otimanja zajedni kih resursa i javnih službi ve i ohrabriti aktere koji žele raditi na institucionalnoj i društvenoj inovaciji. Program e se usmjeriti na zajedni ku vježbu istraživanja alternativnih razvojnih scenarija ali i na politiku isklju ivosti širom Evrope s ciljem formuliranja mogu ih modela participatornog upravljanja koji mogu zaštititi resurse i službe od razli itih otvorenih ili skrivenih formi otimanja.

Više o detaljima programa i mogu nostima prijave vidjeti na www.boell.hr

Zelena akademija je program koji je pokrenuo zagreba ki ured Heinrich Böll Stiftunga, a ove godine ostvaruje se u suradnji s Green European Foundation, Open Society Foundations i Nacionalnom zakladom za razvoj civilnog društva, uz podršku Europskog parlamenta.

